

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Διαμεθοδικές Κοινωνικές Παρεμβάσεις σε Καταστάσεις Κρίσης»

Η ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΛΕΥΡΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ ΣΤΥΛΙΑΝΗΣ ΚΥΡΜΙΖΑΚΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΝΙΚΟΛΕΤΑ ΡΑΤΣΙΚΑ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ 2019-2020

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στα πλαίσια των Μεταπτυχιακών μου σπουδών και έχοντας στο ενεργητικό μου ήδη την εμπειρία του διαζυγίου, επιχείρησα μετά από πρόταση της υπεύθυνης καθηγήτριας μου, Νικολέτας Ράτσικα να ασχοληθώ στην Διπλωματική μου Εργασία με το διαζύγιο και τη σημασία του για τις γυναίκες.

Όταν μου προτάθηκε το θέμα από την κυρία Ράτσικα παρ' ότι το βρήκα ενδιαφέρον, δεν φανταζόμουν πόσο πολύ θα με γοήτευε αλλά και πόσο πολύ θα με βοηθούσε να διερευνήσω να αναλύσω και να επανατοποθετήσω σε άλλη βάση την εμπειρία μου.

Αρχικά λοιπόν θα ήθελα να ευχαριστήσω από την καρδιά μου την καθηγήτριά μου για την εμπιστοσύνη και την ευκαιρία που μου προσέφερε, θεωρώντας με καταλληλότερη για το θέμα αυτό, καθώς και την έμπρακτη στήριξή της, όποτε κι αν την χρειάστηκα. Από το βήμα αυτό θέλω να της εμπιστευτώ ότι είχε μια ξεχωριστή θέση για μένα ήδη από τα πρώτα φοιτητικά μου χρόνια. Αργότερα κι ενώ ήμουν στο επάγγελμα με ώθησε να συνεργαστώ με τον ακαδημαϊκό χώρο κάτι που καθόρισε την επαγγελματική μου διαδρομή. Την ευχαριστώ για όλα.

Συνεχίζοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω τις γυναίκες που άνοιξαν το σπίτι και την καρδιά τους και μου εμπιστεύτηκαν τις πολύτιμες ιστορίες τους. Η συνάντησή μου μαζί τους, μου έδωσε δύναμη, έμπνευση και γνώση και τις ευχαριστώ πολύ γι αυτό. Προσπάθησα με απόλυτο σεβασμό να αξιοποιήσω ότι μοιράστηκαν μαζί μου.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τις φίλες μου Μαρία και Ελένη για τις ατελείωτες ώρες συζήτησης και στήριξης, πρακτικής και συναισθηματικής, που μου πρόσφεραν αλόγουστα όλο αυτό το διάστημα και την φίλη μου Σοφία για την ώθηση και την ενθάρρυνση.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διάλυση ενός γάμου είναι μία από τις πλέον στρεσογόνες αλλαγές που ενδέχεται να βιώσει ένα άτομο στη ζωή του. Από την βιβλιογραφική επισκόπηση αναδεικνύεται ότι οι αντιδράσεις που μπορεί να εκδηλώσει κάποιο υποκείμενο που βιώνει ένα διαζύγιο είναι ίδιες με εκείνες του πένθους ή με εκείνες που βιώνει όταν βρίσκεται αντιμέτωπο με το θάνατο. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της εμπειρίας του διαζυγίου και η νοηματοδότηση του βιώματος αυτού καθώς και της επίδρασής του στη ζωή των γυναικών. Για τη διεξαγωγή της επιλέχθηκε η Ποιοτική Μέθοδος ως η πλέον κατάλληλη για την εις βάθος διερεύνηση του θέματος. Μέσα από τον λόγο δέκα διαζευγμένων γυναικών επιχειρήθηκε αφ' ενός η ανάδυση του βιώματος της γνωριμίας, της σύναψης του γάμου, της αποσταθεροποίησής του και του διαζυγίου και αφ' ετέρου η από πλευράς τους εκτίμηση της επίδρασης της εμπειρίας του χωρισμού στην μετέπειτα ζωή τους. Πραγματοποιήθηκαν δέκα αφηγηματικές συνεντεύξεις, προκειμένου τα υποκείμενα της έρευνας να έχουν τη δυνατότητα ενός απολογισμού των γεγονότων και μιας συνεκτικής παρουσίασης του βιώματος. Από τη θεματική ανάλυση των δεδομένων αναδύθηκε, η επιρροή που είχε η οικογένεια καταγωγής στους στόχους και στις επιλογές των υποκειμένων. Ανέκυψε επίσης ότι ο ερχομός του παιδιού στη ζωή του ζευγαριού λειτούργησε καταλυτικά στην ανάδυση των ήδη υπάρχοντων δυσκολιών του. Τέλος, φάνηκε να είναι «γυναικεία υπόθεση» η απόφαση για το χωρισμό, η οποία λαμβάνεται μετά από πολλή προσπάθεια και οδύνη και εκ των υστέρων νοηματοδοτείται από τις γυναίκες ως μια τομή στη ζωή τους που καθόρισε την προσωπική τους ανάπτυξη και εξέλιξη.

SUMMARY

The dissolution of a marriage is one of the most stressful changes a person can experience in their life. The literature review points out that reactions expressed by subjects experiencing a divorce may be identical to those of mourning, or expressed when facing death. The goal of this research is to probe the experience of a divorce, as well as the meaning women give to that experience and how it affects their lives. Qualitative methods were used for conducting the research as the most appropriate for exploring the subject in depth. Through the narrative of ten divorced women, it was attempted to invoke the experience of the first meeting, the marriage, its destabilization and the divorce on one hand, and their evaluation of the effects of the experience of the divorce in their lives. There have been ten interviews, so that the subjects of the research may have the chance to reassess the events and concisely present their experience. The analysis of the data shows the influence of the family of the women in their goals and choices. It was also found that the birth of a child acted as a catalyst in surfacing pre-existing difficulties of the couple. Finally, the decision of the divorce seems to be a «woman's affair», taken after plenty of trial and anguish, and later signified by the women as a crucial point in their lives determining their personal development and evolution.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	3
Περίληψη.....	4
Περιεχόμενα.....	6
Εισαγωγή.....	7
ΜΕΡΟΣ Α΄	
Βιβλιογραφική ανασκόπηση του θέματος	
1.1. Γάμος και διαζύγιο. Η ιστορική εξέλιξη του θεσμού.....	10
1.2. Μοντέλα προσαρμογής στο διαζύγιο.....	13
ΜΕΡΟΣ Β΄	
Μεθοδολογία της έρευνας	
2.1. Η μεθοδολογία της έρευνας.....	18
2.2. Τεχνικές συλλογής δεδομένων-ερευνητικό δείγμα	19
2.3. Χαρακτηριστικά δείγματος – δημογραφικά στοιχεία.....	19
2.4. Ανάλυση δεδομένων	22
ΜΕΡΟΣ Γ΄	
3.1. Συμπεράσματα -Συζήτηση.....	42
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	48

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βιβλία και έρευνες που αφορούν σε θέματα του γάμου και της οικογένειας αναφέρονται στο διαζύγιο και την επίδρασή του στην οικογένεια. Οι περισσότερες από αυτές μελετούν την επίδρασή του στα παιδιά. Άλλες επικεντρώνονται κυρίως στην κοινωνικοοικονομική διάσταση του φαινομένου, μέσα από ποσοτικούς δείκτες, αναζητώντας τιμές, όπως της ανεργίας και της φτώχειας ή δημογραφικές μεταβολές.

Η διάλυση ενός γάμου είναι μία από τις μεγαλύτερες ανατροπές που ενδέχεται να βιώσει ένα άτομο και συνδέεται με έντονα συναισθήματα άγχους και θλίψης (Bogolub, 1997). Η απώλεια του συντρόφου συνοδεύεται με την απώλεια της φαντασιωτικής επένδυσης του υποκειμένου. Από τη βιβλιογραφία ανακύπτει ότι οι αντιδράσεις που εκδηλώνουν οι άνθρωποι στο διαζύγιο είναι ίδιες με αυτές του πένθους ή με αυτές που βιώνουν όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με το θάνατο (Kessler,S., 1975, Κιντή, K., 2018).

Το θέμα της υποκειμενικής καταγραφής της εμπειρίας του διαζυγίου από την πλευρά των γυναικών, όπως προκύπτει από την βιβλιογραφική επισκόπηση, δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής και εμπειριστατωμένης έρευνας, πράγμα που αποτέλεσε το κίνητρο για την πραγματοποίηση αυτής της μελέτης. Σκοπός της είναι να αποπειραθεί η διερεύνηση της νοηματοδότησης του διαζυγίου από την πλευρά των γυναικών και η επίδρασή του στην εξέλιξη της ζωής τους. Αναλυτικότερα, μέσα από τον λόγο δέκα υποκειμένων, επιχειρείται η ανάδυση και ο απολογισμός του βιώματος της γνωριμίας και της σύναψης του γάμου, των προσδοκιών από αυτόν, της αποσταθεροποίησής και της λύσης του, καθώς και οι συνέπειες της εμπειρίας αυτής στην προσωπική τους πορεία.

Οι στόχοι της έρευνας αυτής είναι:

- Η ανάδειξη του φαντασιακού, μέσω του οποίου οι γυναίκες του δείγματος επιχειρούν το γάμο
- Η ανάδειξη των συναισθημάτων και των πρακτικών των υποκειμένων στη φάση της αποσταθεροποίησης του γάμου και της ανατροπής του πλάνου ζωής τους
- Η διερεύνηση της επιλογής του διαζυγίου ως απάντηση στην κρίση του γάμου
- Η αναζήτηση των τρόπων προσαρμογής των γυναικών στη μετά το διαζύγιο ζωή τους

Τα επιμέρους ερωτήματα που μελετήθηκαν είναι:

- Ποιες ήταν προσδοκίες με τις οποίες μπήκαν στον γάμο τους
- Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της συζυγικής σχέσης πριν την κρίση
- Που αποδίδουν την κρίση στο γάμο τους
- Ποιος ήταν ο εκλυτικός παράγοντας που οδήγησε στο διαζύγιο
- Πώς αποφασίστηκε η λύση του γάμου
- Πως βιώθηκε η διαδικασία
- Πως είναι η ζωή μετά το διαζύγιο
- Ποιες είναι οι προσδοκίες για το μέλλον

Η οργάνωση της έρευνας, η παραγωγή των δεδομένων, η ανάλυσή τους και τα σχετικά συμπεράσματα αποτελούν το περιεχόμενο της παρούσας εργασίας, η οποία χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αναφέρεται σε ιστορικά στοιχεία για τον θεσμό του γάμου και του διαζυγίου, καθώς και στην καταγραφή συναφών μελετών που σχετίζονται με το θέμα της προσαρμογής των ενηλίκων στο διαζύγιο. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στη μεθοδολογία της έρευνας και την ανάλυση των δεδομένων. Τέλος, στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα και γίνεται σύγκριση τους με αυτά συναφών μελετών. Ειδικότερα, η εργασία δομείται ως εξής:

Το πρώτο μέρος της εργασίας αναφέρεται στην ιστορική εξέλιξη του θεσμού του γάμου, στον ρόλο που έπαιξε στην οργάνωση της κοινωνίας και στις διάφορες εκδοχές του έως και σήμερα. Επιχειρείται, επίσης, ανασκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά, με τους παράγοντες που συντελούν στην λύση ενός γάμου από τους εταίρους του, καθώς και με τις δυσκολίες προσαρμογής τους, στη νέα κατάσταση.

Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στο θεωρητικό πλαίσιο και στη μεθοδολογία της έρευνας. Στην ενότητα αυτή αρχικά εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους θεωρήθηκε ότι έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί το διαζύγιο ως βιωματική εμπειρία από τη μεριά της γυναίκας, προσδιορίζεται ο σκοπός της έρευνας και τεκμηριώνεται η επιλογή της μεθοδολογίας της. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στη μέθοδο ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων. Κατόπιν ακολουθεί η παρουσίαση σε αδρές γραμμές του προφίλ των γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα κι έπειτα αναφέρεται ο τρόπος που προσεγγίστηκαν και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες έγιναν οι

συνεντεύξεις μαζί τους. Το δεύτερο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης. Τα αποσπάσματα των συνεντεύξεων που παραθέτονται δίνουν μια εικόνα των πεποιθήσεων, των αξιών, των προσδοκιών και της υποκειμενικής θέσης των γυναικών που έλαβαν μέρος στην έρευνα αυτή.

Η εργασία κλείνει με το τρίτο μέρος, στο οποίο συνοψίζονται τα πιο ενδιαφέροντα και χαρακτηριστικά συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη και την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας και συσχετίζονται με ευρήματα συναφών ερευνών.

ΜΕΡΟΣ Α΄

1.1.Γάμος – Ιστορική εξέλιξη του θεσμού

Η κοινωνική πραγματικότητα της εποχής μας χαρακτηρίζεται από έντονη ρευστότητα. Μεταλλάσσεται με απίστευτη ταχύτητα και μαζί με αυτήν μεταλλάσσονται και θεσμοί, τους οποίους αιώνες τώρα οι άνθρωποι τους θεωρούσαν δεδομένους και τους συνέδεαν με την πορεία της ζωής τους. Στην ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών ο γάμος και η οικογένεια υπήρξαν πρωταρχικοί θεσμοί και νοηματοδοτούσαν την ύπαρξη του ανθρώπου.

Σε όλες σχεδόν τις κοινωνίες, ο γάμος αποτελούσε τον βασικό τρόπο οργάνωσης της ιδιωτικής και κοινωνικής ζωής των μελών. Η Στέφανι Κούντζ (2008, σ. 59-85) στο βιβλίο της «Η ιστορία του γάμου», από το οποίο προέρχονται και τα περισσότερα ιστορικά στοιχεία που παρατίθενται στο κεφάλαιο αυτό υποστηρίζει πως πρόκειται για μια επινόηση, ένα μόρφωμα οικογενειακής συγκρότησης, ζωτικής σημασίας που, είχε εμφανιστεί ήδη στις πρώιμες ανθρώπινες κοινωνίες. Στην Παλαιολιθική Εποχή ο γάμος ως μέσο δημιουργίας νέων συγγενικών δεσμών, αποτελούσε ένα ιδιαίτερα ισχυρό τρόπο σύνδεσης διαφορετικών ομάδων. «Αρχικά ήταν ένας τρόπος που επέτρεπε την επέκταση των σχέσεων συνεργασίας για τη διακίνηση ανθρώπων και πόρων πέρα από τα όρια της τοπικής ομάδας. Όταν οι άνθρωποι παντρεύονταν μέλη άλλων ομάδων, οι ξένοι μετατρέπονταν σε συγγενείς και οι εχθροί σε συμμάχους» (Coontz, 2008, σ.77). Από την αρχή του πολιτισμού μας και κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του ανθρώπου, ο γάμος, μετέτρεπε αγνώστους σε συγγενείς και επέκτεινε τις σχέσεις συνεργασίας δημιουργώντας διευρυμένα δίκτυα συγγενών εξ αγχιστείας. Με την πολιτισμική εξέλιξη αποτέλεσε έναν τρόπο επένδυσης, όπου οι οικογένειες συνένωναν πλούτο, δύναμη και εξουσία. Ακόμα και στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις ο γάμος αποτελούσε μέσο οικονομικής και κοινωνικής επένδυσης, αφού οι πόροι, οι ικανότητες και τα «εργατικά χέρια» ήταν παράγοντες ιδιαίτερος σημαντικοί για την επιβίωση και την εξέλιξη της οικογένειας. Σε όλο αυτό το σύστημα με τα οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά ο έρωτας ήταν ελάχιστος σημασίας. Ο γάμος ήταν ένα πάρα πολύ σημαντικό συμβόλαιο για να αφηθεί η τύχη του τόσο στο ασταθές του έρωτος όσο και στους δύο συζύγους. Οι συγγενείς αλλά και θεσμικοί παράγοντες, όπως ιερείς αξιωματούχοι ή

γείτονες, παρενέβαιναν, αξιολογούσαν, διαπραγματεύονταν και εξασφάλιζαν το συμφέρον του γάμου, ο οποίος ήταν αδιαμφισβήτητος και ίσχυε δια βίου (Coontz, 2008).

Κατά τον 17^ο αιώνα όμως, στην Ευρώπη, ενθαρρύνεται η δυνατότητα σύναψης γάμου με κριτήριο τα προσωπικά αισθήματα των υποψηφίων. Έτσι αναγνωρίζεται το δικαίωμα της επιλογής και αμφισβητείται το δικαίωμα τρίτων να ορίζουν τα του γάμου. Με την επίδραση του Διαφωτισμού ο γάμος μετατρέπεται σιγά σιγά σε μια πράξη συντροφικότητας και αγάπης, υποκαθιστώντας την εξασφάλιση επιβίωσης και το συμφέρον με τον έρωτα. Έτσι, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, η επιλογή συζύγου από έρωτα αναγνωρίζεται ως πολιτιστικό ιδεώδες. Τον 19^ο αιώνα, το ζευγάρι πλέον παντρεύεται από έρωτα και μαζί αναζητούν το νόημα της ζωής. Αυτό όμως το ιδεώδες, το οποίο υποσχόταν να μετατρέψει τον γάμο σε μια μοναδική και πολύτιμη προσωπική σχέση, άνοιγε συγχρόνως και τον δρόμο, ώστε ο θεσμός αυτός να γίνει προαιρετικός και ευάλωτος (Coontz, 2008).

Με την καθιέρωση του γάμου από έρωτα και την εξιδανίκευση της παντοτινής αγάπης οι άνθρωποι άρχισαν να απαιτούν το δικαίωμα στο διαζύγιο, αν οι προσδοκίες τους δεν επαληθεύονταν. Από τότε έως και σήμερα γίνεται ένας αγώνας ισορροπίας ανάμεσα στην εύρεση της ευτυχίας μέσα στον γάμο και στον κίνδυνο της διάλυση του, όταν οι προσδοκίες δεν έχουν το ανάλογο αντίκρισμα.

Στις μέρες μας ο γάμος «δεν είναι απλώς ένας κοινωνικός θεσμός, αλλά μια προσωπική σχέση, στην οποία επενδύουμε συναισθηματικά, ελπίζοντας σε αυτή να βρούμε συντροφικότητα, ασφάλεια, οικειότητα, σεξουαλική ικανοποίηση και συναισθηματική πληρότητα, που θα μας οδηγήσει σε ωριμότητα» όπως λέει ο Clulow (1991, σ. 34). Οι περισσότεροι άνθρωποι προσδοκούν να περάσουν τη ζωή τους μέσα σε μια σχέση αμοιβαίας αγάπης και πολλοί επιθυμούν την κοινωνική και θεσμική αναγνώρισή της. Φαίνεται όμως ότι λίγοι θα θυσιάζαν μια σχέση αγάπης, προκειμένου να απολαμβάνουν την θεσμική προστασία, υποστηρίζει η Coontz (2008, σ.26).

Αν και ο γάμος εξακολουθεί να προσλαμβάνεται ως αξιακή συνθήκη για την καταξίωση του κοινωνικού υποκειμένου, όπως καταδεικνύεται από τη βιβλιογραφία, οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές που συντελούνται στις μέρες μας έχουν ως αποτέλεσμα τη μεταβολή των αναπαραστάσεων και των πρακτικών σε ότι αφορά τις

διαπροσωπικές σχέσεις και την οικογενειακή ζωή. Η οικογένεια ως θεσμός διαφοροποιείται και καθίσταται ρευστή και αβέβαιη. Οι Μουσούρου και Στρατηγάκη (2004, σ.66-68), επισήμαναν πως η σημασία της μειώνεται και αλλοιώνεται η συμβατική της μορφή, ενώ μεταβάλλονται και εμπλουτίζονται οι συνθέσεις της οικογενειακής μονάδας. Σήμερα εμφανίζεται μια πληθώρα εναλλακτικών λύσεων αντί του γάμου και άλλες μορφές διαβίωσης διεκδικούν τη θέση τους στον οικογενειακό πίνακα. Έτσι, παρατηρείται να συνυπάρχει η παραδοσιακή μορφή οικογένειας με νέα σχήματα, όπως η συμβίωση εκτός γάμου, η απόκτηση παιδιών από έναν μόνο γονέα, η οικογένεια με θετά παιδιά, τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια, το σύμφωνο συμβίωσης. Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες αναφέρονται σε μια νέα κοινωνικο-πολιτισμική πραγματικότητα, που δεν μπορεί παρά να επηρεάσει και την ελληνική πραγματικότητα (Κιντή, 2018).

Όμως και για τη γυναίκα έχουν επέλθει πολλές αλλαγές στον λόγο από τότε που ο Φρόυντ, όπως ανέφερε σε κείμενό του για τη θηλυκότητα το 1932, θεωρούσε το παιδί ως το μόνο φαλλικό υποκατάστατο για το γυναικείο είναι (Φρόυντ, 1997). Η κατάκτηση της γνώσης, η επιτυχία στην εργασία, η ανέλιξη στις θέσεις εξουσίας, η απενοχοποίηση του σεξ και η διαφοροποίησή του από την τεκνοποίηση απελευθερώνουν τις γυναίκες από τη μοναδική επιλογή του γάμου. Η γυναίκα έχει πλέον τη δυνατότητα να επιλέξει αν θα αποκτήσει παιδί ή όχι, αν θα παντρευτεί και πότε, αλλά και να διεκδικήσει την προσωπική της ικανοποίηση. Ζητούμενο πλέον για τις γυναίκες δεν είναι τόσο η καταξίωση μέσω του γάμου, αλλά ο αυτοπροσδιορισμός (Γεώργας, 1992). Έρευνες στον ελλαδικό χώρο επιβεβαιώνουν τη μείωση του αριθμού των γάμων, την αύξηση των διαζυγίων και την αποσύνδεση του γάμου από την τεκνοποίηση (Μουσούρου, 2005, Κιντή, 2018). Η Μαράτου-Αλιπράντη (2010, σ.55-66) επισημαίνει ότι, « η ανάγκη για επιβίωση, ασφάλεια και τεκνοποίηση υποχωρεί και την θέση της την παίρνει η ανάγκη για αυτονομία και αυτοπραγμάτωση». Άλλες έρευνες αναφέρουν ως παράγοντες που συντελούν στην αύξηση των διαζυγίων τη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου και την οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών (Γκιζέλης, 1984, Μουσούρου, 2005).

Το διαζύγιο θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα στον οικογενειακό βίο (Bogolub, 1997). Συγκρίνοντας το διαζύγιο με την απώλεια που προκαλείται από θάνατο, υποστηρίζεται ότι απαιτείται περισσότερος χρόνος για να συνέλθει κάποιος από ένα διαζύγιο από ό,τι από έναν θάνατο (Clulow, 1991).

άντρες είναι πιο ευάλωτοι στις βραχυπρόθεσμες συνέπειες του διαζυγίου και παρουσιάζουν σοβαρότερα συμπτώματα ψυχικών και σωματικών διαταραχών από τις γυναίκες, για τις οποίες, οι επιπτώσεις είναι μακροπρόθεσμες, αφού είναι πιο επιβαρυνμένες πρακτικά και οικονομικά, λόγω της ευθύνης των παιδιών (Leopold και Kalmijn, 2016, Dykstra και Fokkema, 2007, Thomas και Leopold, 2018). Συχνά, η ύπαρξη παιδιών λειτουργεί υποστηρικτικά, παρά τις δυσκολίες και τις επιπλέον ευθύνες που προκύπτουν. Από την άλλη πάλι, η απουσία παιδιών, συμβάλλει θετικά στην αποδοχή του διαζυγίου και καθιστά ευκολότερη την προσαρμογή στη νέα κατάσταση.

Άλλος παράγοντας που επηρεάζει την προσαρμογή στο διαζύγιο είναι η διάρκεια του γάμου αλλά και η ηλικία των συζύγων. Όσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος της συζυγικής ζωής, και όσο πιο προχωρημένη η ηλικία των συζύγων κατά τη φάση αυτή, τόσο περισσότερος χρόνος απαιτείται έως ότου επέλθει μια ομοιόσταση και μια ανασύσταση της ζωής τους, λόγω των μεγαλύτερων απωλειών πόρων και του περιορισμού των κοινωνικών δικτύων και των ευκαιριών για νέα σχέση. Η διάρκεια του χωρισμού - ο χρόνος που μεσολαβεί ανάμεσα στη φυσική απομάκρυνση και το διαζύγιο - όπως και το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των εταίρων, φαίνεται επίσης να επηρεάζουν την προσαρμογή τους στη νέα κατάσταση. Όσο υψηλότερα είναι το εισόδημα των διαζευγμένων, τα ψυχικά αποθέματά τους και η ανθεκτικότητά τους, τόσο μειώνεται το άγχος τους και αυξάνεται η προσαρμοστικότητά τους στις νέες συνθήκες. Η προσωπικότητα του ατόμου συμβάλλει καθοριστικά στην επανάκτηση της προσωπικής του ισορροπίας (Counts και Sacks, 1985).

Σύμφωνα με τους Price & McKenry, η προσαρμογή στις νέες συνθήκες είναι μια εξελικτική διαδικασία η διάρκεια της οποίας μπορεί να είναι από δύο έως πέντε χρόνια. (Price & McKenry, 1988, σ.56) Πολλά θεωρητικά μοντέλα έχουν επιχειρήσει να ερμηνεύσουν την πορεία της προσαρμογής των ατόμων στο διαζύγιο. Από αυτά τα σημαντικότερα είναι του Bohannan το 1971, της Kessler καθώς και του Wiseman το 1975.

Το μοντέλο προσαρμογής στο διαζύγιο του Paul Bohannan (1971)

Το μοντέλο προσαρμογής στο διαζύγιο του Paul Bohannan, αποτελείται από έξι στάδια, των οποίων η διάρκεια η σειρά και η ένταση διαφέρει από άτομο σε άτομο.

Τα στάδια αυτά σύμφωνα με τον Colan(1978, σ.171), την Χατζηχρήστου (1999, σ.99) και την Βεργέτη (2009, σ.75) είναι:

Το συναισθηματικό διαζύγιο. Τα άτομα συνειδητοποιούν τη συναισθηματική απομάκρυνση μεταξύ τους, αποσύρουν την εμπιστοσύνη και την επιθυμία τους και επικρατούν τα αρνητικά συναισθήματα. Στη φάση αυτή, κυριαρχούν οι συγκρούσεις και ο αμοιβαίος ανταγωνισμός.

Το νομικό διαζύγιο. Οι εταίροι καταφεύγουν σε αναζήτηση νομικής βοήθειας, προκειμένου να προβούν σε αίτηση διαζυγίου.

Το οικονομικό διαζύγιο. Επιχειρούν διευθέτηση των κοινών περιουσιακών στοιχείων καθώς και ρύθμιση της διατροφής των παιδιών ή των συζύγων.

Το διαζύγιο από τον κοινό γονεϊκό ρόλο. Στο στάδιο αυτό ρυθμίζονται τα ζητήματα γονεϊκής φροντίδας, επιμέλειας και επικοινωνίας με τα παιδιά. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα επίπονο στάδιο, αφού το θέμα των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων απέναντι στα παιδιά χαρακτηρίζεται συχνά από συγκρούσεις, αντιπαραθέσεις και έντονο ψυχικό πόνο.

Το διαζύγιο από την κοινότητα. Οι αλλαγές στην καθημερινότητα και η απομάκρυνση από τον κοινό κοινωνικό περίγυρο συνοδεύονται από μοναξιά και απομόνωση, αλλά και αναζήτηση νέων υποστηρικτικών δεσμών.

Το ψυχικό διαζύγιο. Πρόκειται για την πιο επίπονη φάση, κατά την οποία επιτελείται η σταδιακή αυτονόμηση και ανεξάρτηση μεταξύ των συζύγων. Παρά τις δυσκολίες, η φάση αυτή παρέχει στο άτομο τη μεγαλύτερη ευκαιρία προσωπικής ανάπτυξης και εξέλιξης.

Το μοντέλο προσαρμογής στο διαζύγιο του Rena S.Wiseman (1975)

Το μοντέλο προσαρμογής του Rena S.Wiseman διακρίνει πέντε ψυχοσυναισθηματικά στάδια που λαμβάνουν χώρο κατά τη διάρκεια δύο ή και περισσότερων χρόνων (Βεργέτη, 2009).

Το στάδιο της Άρνησης. Στο στάδιο αυτό, οι σύζυγοι, αν και γνωρίζουν ότι υπάρχουν προβλήματα, επιλέγουν ασυνείδητα να τα αγνοούν. Αν και έχουν ενδείξεις,

προτιμούν να τις υποβαθμίζουν, προκειμένου να συντηρούν μια κατάσταση επισφαλούς σταθερότητας.

Το στάδιο της Απώλειας και της θλίψης. Είναι η περίοδος στην οποία σταδιακά αναγνωρίζεται η σοβαρότητα της κατάστασης. Συνοδεύεται από συναισθήματα έντονου ψυχικού πόνου, μοναξιάς, απελπισίας, κατάθλιψης και, συχνά, ο ένας από τους συζύγους καταφεύγει να ζητήσει βοήθεια από ειδικό, προκειμένου να εκφράσει τα συναισθήματά του για την απώλεια που βιώνει.

Το στάδιο του Θυμού και της αμφιθυμίας. Το ζευγάρι αρχίζει να μιλάει για χωρισμό. Στο στάδιο αυτό επικρατεί ο θυμός και η αμφιθυμία για τη λύση του γάμου. Συχνά επιχειρείται μια τελευταία αναζήτηση βοήθειας για επανασύνδεση, χωρίς όμως κανένας να ενδιαφέρεται ουσιαστικά για τη διατήρηση της σχέσης. Τα αρνητικά συναισθήματα της απογοήτευσης και της αμφισβήτησης κυριαρχούν και η αντιμετώπισή τους καθορίζει την αποδοχή του γεγονότος.

Στάδιο επαναπροσδιορισμού του τρόπου ζωής και ανασύσταση ταυτότητας. Η ιδέα του διαζυγίου γίνεται πραγματικότητα. Το κάθε μέλος αρχίζει πλέον να κάνει προσωπικά σχέδια. Επαναπροσδιορίζεται επαγγελματικά ή σεξουαλικά. Οι άντρες συνήθως αναζητούν σύντομες σεξουαλικές εμπειρίες, προκειμένου να επιβεβαιωθούν. Οι γυναίκες μπορεί να επιδοθούν σε σπουδές ή αναζήτηση νέων επαγγελματικών στόχων.

Τελικό στάδιο αποδοχής και δημιουργίας νέας ταυτότητας. Το άγχος, η κατάθλιψη και ο πόνος υποχωρούν. Τη θέση τους παίρνουν η ανακούφιση και η αισιοδοξία, ενώ βελτιώνεται η αυτοαντίληψη και επιτυγχάνεται η συναισθηματική αποδέσμευση. Τα άτομα δημιουργούν νέο τρόπο ζωής και μεταβαίνουν από τις επιφανειακές στις συντροφικές σχέσεις με συναισθηματική δέσμευση. Στη φάση αυτή γίνονται διεργασίες αποδοχής του πρώην συντρόφου και επιχειρείται πιθανή βελτίωση της μεταξύ τους σχέσης.

Το μοντέλο προσαρμογής στο διαζύγιο της S. Kessler (1975)

Το μοντέλο προσαρμογής της S. Kessler, σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999:101-103) και την Βεργέτη (2009:79-80), αποτελείται από τα παρακάτω επτά στάδια:

Απομυθοποίηση. Στη φάση αυτή, γίνεται μια απογύμνωση της φαντασιωτικής αντίληψης του άλλου. Αποκαλύπτονται οι διαφορές και απομυθοποιείται η συζυγική σχέση, με αποτέλεσμα να επέρχεται συναισθηματική αποστασιοποίηση ανάμεσα στο ζευγάρι.

Διάβρωση. Στο στάδιο αυτό κυριαρχούν συναισθήματα όπως, απογοήτευση, ψυχικός πόνος, θυμός και ένταση. Η επικοινωνία μεταξύ του ζευγαριού είναι αρνητική και συχνά πληγώνουν ο ένας τον άλλο. Παρ' όλα αυτά, το ενδιαφέρον δεν έχει αποσυρθεί ακόμα.

Αδιαφορία. Επέρχεται ψυχική αποστασιοποίηση και επικρατούν η ένταση, οι συγκρούσεις και η αμφιθυμία για τη συνέχιση του γάμου. Από το μέλος που έχει τη μεγαλύτερη ψυχική αποσύνδεση γίνονται σκέψεις για τη ζωή μετά τον χωρισμό.

Φυσικός χωρισμός. Η πιο δύσκολη και τραυματική φάση. Αίσθηση μοναξιάς, άγχους και σύγχυσης διακατέχει τα μέλη. Η ανάγκη σύστασης νέας ταυτότητας εφοδιάζει το άτομο με δημιουργικότητα και θάρρος.

Θρήνος. Η διεργασία αποδοχής της απώλειας και η αντιμετώπιση των συναισθημάτων θλίψης, μοναξιάς, θυμού, αδυναμίας και οδύνης είναι σε εξέλιξη.

Δεύτερη εφηβεία. Προοδευτική ανασυγκρότηση του ατόμου και αναζήτηση ευκαιριών επιβεβαίωσής του σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο.

Διερεύνηση εαυτού. Συνεχίζεται η προσπάθεια επανεξέτασης και επανασύστασης του εαυτού και των διαπροσωπικών σχέσεων. Το άτομο αναλαμβάνει την ευθύνη της ζωής του και της εξέλιξής του, κλείνοντας έναν κύκλο ζωής και αναζητώντας νέα σταθερή συντροφική σχέση.

ΜΕΡΟΣ Β΄

2.1. Μεθοδολογία της έρευνας

Όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, το θέμα της υποκειμενικής καταγραφής της εμπειρίας του διαζυγίου από την πλευρά των γυναικών δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής και εμπειριστατωμένης έρευνας, πράγμα που αποτέλεσε το κίνητρο για την πραγματοποίηση αυτής της μελέτης. Σκοπός της είναι η διερεύνηση της νοηματοδότησης του διαζυγίου από την πλευρά των γυναικών και η επίδρασή του στην εξέλιξη της ζωής τους. Μέσα από τον λόγο δέκα υποκειμένων επιχειρήθηκε αφενός η ανάδυση και ο απολογισμός του βιώματος της γνωριμίας, της σύναψης του γάμου, της αποσταθεροποίησής του, της απόφασης του διαζυγίου και αφετέρου η από πλευράς τους εκτίμηση της επίδρασης της εμπειρίας αυτής στη ζωή τους.

Αναλυτικότερα η μελέτη στοχεύει να διερευνήσει:

- Την ανάδειξη του φαντασιακού, μέσω του οποίου οι γυναίκες του δείγματος επιχειρούν το γάμο
- Την ανάδειξη των συναισθημάτων και των πρακτικών των υποκειμένων κατά την αποσταθεροποίηση του γάμου και την ανατροπή του πλάνου ζωής τους
- Τη διερεύνηση της επιλογής του διαζυγίου ως απάντηση στην κρίση του γάμου
- Την αναζήτηση των τρόπων προσαρμογής των γυναικών στη μετά το διαζύγιο ζωή τους

Επιλέχθηκε ως καταλληλότερη για το συγκεκριμένο θέμα, η μέθοδος της ποιοτικής έρευνας, επειδή το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο υποκειμενικό βίωμα και στη νοηματοδότηση του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κανδυλάκη (2010, σ. 94), «η ποιοτική έρευνα είναι μία πρόκληση στην αντικειμενικότητα, τη γενίκευση και την απόλυτη αλήθεια, καθώς ο ερευνητής αναζητά την ατομική οπτική, την υποκειμενική αλήθεια και τις συναισθηματικές διαστάσεις ενός θέματος». Ο Ιωσηφίδης (2008, σ. 66), επισημαίνει ότι «ο ρόλος της υποκειμενικής νοηματοδότησης της κοινωνικής πραγματικότητας είναι από τους βασικότερους στόχους της ποιοτικής έρευνας και πολύ σημαντικός για την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων».

2.2.Τεχνικές συλλογής δεδομένων-ερευνητικό δείγμα

Για τη συλλογή των δεδομένων, προσεγγίστηκε η εμπειρία, μέσω συνεντεύξεων αφηγηματικού τύπου. Η τεχνική αυτή έδωσε τη δυνατότητα στα υποκείμενα να κάνουν μια συνεκτική παρουσίαση και ένα απολογισμό των γεγονότων ώστε να αποδώσουν νόημα στα συμβάντα του γάμου και του διαζυγίου τους (Poindexter, 2002). Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης προκειμένου τα δεδομένα να κατηγοριοποιηθούν, να αναλυθούν και να μελετηθούν σε βάθος .

Η έρευνα έλαβε χώρα στο Ηράκλειο της Κρήτης το 2019 και το δείγμα αποτελούνταν από δέκα γυναίκες διαζευγμένες. Επιλέχθηκαν υποκείμενα που είχαν αποκτήσει παιδιά από τον γάμο τους γιατί εκτιμήθηκε ότι η ύπαρξη παιδιών καθιστά το γεγονός του διαζυγίου πιο σύνθετο. Επίσης, επιλέχθηκε ως προϋπόθεση το να έχουν πάρει το διαζύγιο τους, ένα τουλάχιστον έτος πριν την παραχώρηση της συνέντευξης, προκειμένου να έχει μεσολαβήσει ικανός χρόνος, ώστε να επέλθει συναισθηματική αποστασιοποίηση από τη φάση του διαζυγίου. Η αναζήτηση των περιπτώσεων έγινε από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον της ερευνήτριας και από το κοινωνικό περιβάλλον των συνεντευξιζόμενων γυναικών της μελέτης. Οι περισσότερες συνεντεύξεις έγιναν στο χώρο των συμμετεχουσών γυναικών, μαγνητοφωνήθηκαν με τη σύμφωνη γνώμη τους και αμέσως μετά ακολούθησε η απομαγνητοφώνησή τους και η καταγραφή τους σε κείμενο. Η συλλογή του υλικού έγινε παράλληλα με την επεξεργασία του. Οι πρώτες περιπτώσεις ανέδειξαν στοιχεία στο υλικό, τα οποία στη συνέχεια βελτίωσαν την τεχνική και εμπλούτισαν το περιεχόμενο των συνεντεύξεων που ακολούθησαν.

2.3.Χαρακτηριστικά του δείγματος – Δημογραφικά στοιχεία

Το δείγμα αποτελείται από δέκα γυναίκες ηλικίας 38 έως 82 ετών κατά το χρόνο της διεξαγωγής της έρευνας, διαζευγμένες με παιδιά. Επτά από αυτές έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει σε αστικό περιβάλλον της περιφέρειας και μία εξ αυτών στην Αθήνα. Οι οικογένειες καταγωγής τους είναι παραδοσιακές, με τους πατέρες στο ρόλο του «κουβαλητή» και τις μητέρες στο ρόλο της νοικοκυράς, εκτός μίας μητέρας που ήταν δημόσιος υπάλληλος. Οι υπόλοιπες τρεις προέρχονται από αγροτικό περιβάλλον με

τους γονείς να εργάζονται από κοινού σε αγροτικές δραστηριότητες. Μία εξ αυτών κατάγεται από επαρχία της Βορείου Ιταλίας.

Στο δείγμα μας οι επτά γυναίκες έχουν κάνει ανώτατες σπουδές, εκ των οποίων οι τρεις διαθέτουν μεταπτυχιακό τίτλο. Από τις υπόλοιπες, δύο είναι απόφοιτες επαγγελματικών σχολών και μία απόφοιτη γυμνασίου. Στην παρούσα φάση οι οκτώ στις δέκα γυναίκες είναι εργαζόμενες, μία ασχολείται με οικιακά και μία είναι συνταξιούχος.

Πίνακας 1

Ατομικά στοιχεία - Εκπαίδευση				
A/A	Ηλικία κατά τη συνέντευξη	Μορφωτικό επίπεδο	Καταγωγή	Τόπος σπουδών
Σ1	61	Ανώτατη Εκπαίδευση- δύο Πτυχία & Μεταπτυχιακό	Ηράκλειο	Αθήνα και Βρυξέλλες
Σ2	38	Ιδιωτικό ΙΕΚ	Ηράκλειο	Ηράκλειο
Σ3	55	Ανώτατη Εκπαίδευση	Χωριό του Ηρακλείου	Αθήνα
Σ4	57	Ανώτατη Εκπαίδευση & Μεταπτυχιακό	Ηράκλειο	Παρίσι και Βρυξέλλες
Σ5	40	Ιδιωτικό ΙΕΚ	Ηράκλειο	Αθήνα
Σ6	56	Ανώτατη Εκπαίδευση & Μεταπτυχιακό	Χωριό του Ηρακλείου	Αθήνα και Ηράκλειο
Σ7	48	Γυμνάσιο	Ηράκλειο	Ηράκλειο
Σ8	55	Ανώτατη Εκπαίδευση	Ηράκλειο	Παρίσι
Σ9	82	Ανώτατη Εκπαίδευση	Χωριό της Β. Ιταλίας	Β.Ιταλία
Σ10	54	Ανώτατη Εκπαίδευση	Αθήνα	Ηράκλειο

Όπως προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων, οι περισσότεροι γάμοι ήταν απόρροια ερωτικού δεσμού, εκτός μίας περίπτωσης που η γνωριμία έγινε μέσω συγγενών με σκοπό το γάμο. Η πλειοψηφία των ζευγαριών βρίσκονταν σε πολύχρονη σχέση πριν τον γάμο και σε τέσσερα εξ αυτών είχε προηγηθεί συμβίωση. Για τρεις γυναίκες του δείγματος προϋπόθεση για τη συμβίωση ήταν ο γάμος. Η προϋπόθεση αυτή είχε τεθεί είτε από την πλευρά της οικογένειας είτε από την πλευρά του συζύγου. Η ηλικία γάμου των γυναικών κυμαίνεται από 18 έως 32 ετών. Στην πλειοψηφία τους ήταν μεταξύ 24 και 28 ετών. *Πίνακας 2*

Από τις δέκα γυναίκες οι πέντε είναι μητέρες ενός παιδιού και οι υπόλοιπες έχουν δύο ή τρία παιδιά. Σε όλες τις περιπτώσεις την επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο

την είχαν οι ίδιες εκτός από μία περίπτωση, στην οποία τα παιδιά ήταν ήδη ενήλικα όταν επήλθε η λύση του γάμου.

Και στις δέκα περιπτώσεις η πρωτοβουλία για τον χωρισμό ανήκε στις γυναίκες. Η διάρκεια γάμου ήταν από 7 έως 25 χρόνια, με τους περισσότερους εξ αυτών να διαρκούν από 12 έως 18 χρόνια. Παρατηρήθηκε μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ της συναισθηματικής και χωρικής διάστασης των συζύγων και της νομικής λύσης του γάμου. Σε πέντε περιπτώσεις υπήρξε λύση του γάμου εντός δύο ετών από τον χωρισμό, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις μεσολάβησαν 4 έως και 10 χρόνια.

Πίνακας 2

Διάρκεια γάμου						
A/A	Ηλικία γάμου	Ηλικία κατά τη διάσταση	Ηλικία κατά το διαζύγιο	Συμβίωση ως σύζυγοι	Διάστημα μεταξύ διάστασης & διαζυγίου	Συνολική διάρκεια γάμου
Σ1	30	45	55	15 χρόνια	10 χρόνια	25 χρόνια
Σ2	27	29	35	1 χρόνο & 6 μήνες	5 χρόνια & 6 μήνες	7 χρόνια
Σ3	26	38	39	12 χρόνια	9 μήνες	12 χρόνια & 9 μήνες
Σ4	32	49	50	17 χρόνια	1 χρόνο	18 χρόνια
Σ5	25	39	41	14 χρόνια	1 χρόνο & 6 μήνες	15 χρόνια & 6 μήνες
Σ6	27	31	37	14 χρόνια	6 χρόνια	20 χρόνια
Σ7	18	28	30	10 χρόνια	2 χρόνια	12 χρόνια
Σ8	26	34	38	8 χρόνια	4 χρόνια	12 χρόνια
Σ9	24	33	38	9 χρόνια	5 χρόνια	14 χρόνια
Σ10	28	43	45	15 χρόνια	1 χρόνο & 6 μήνες	16 χρόνια & 6 μήνες

Μετά τον χωρισμό οι πέντε γυναίκες παρέμειναν στην ίδια κατοικία και απομακρύνθηκε ο σύζυγος. Οι κατοικίες στις οποίες διέμεναν οι τέσσερις από αυτές και κατά τη διάρκεια του γάμου τους, αποτελούσαν μέρος ενός οικογενειακού δικτύου κατοικιών¹της πατρικής τους οικογένειας.

Η ηλικία των γυναικών κατά τη λήψη του διαζυγίου ήταν στην πλειοψηφία 30 έως 40 ετών. Η νεαρότερη διαζευγμένη ήταν 30 και η μεγαλύτερη 55 ετών.

¹ Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι έρευνες των ευρωπαϊκών χωρών έδειξαν ότι οι γυναίκες είναι πιθανότερο να παραμείνουν στην ιδιοκτησία τους, μετά τον χωρισμό. (Feijten 2005, Herbersetal, 2014)..

Σήμερα, μία γυναίκα έχει συνάψει δεύτερο γάμο, πέντε βρίσκονται ήδη σε σχέση, και δύο επιθυμούν να έχουν μια νέα σχέση στη ζωή τους. Μία γυναίκα ζει συμβιωτικά με το παιδί της, χωρίς να δείχνει ενδιαφέρον για μια πιθανή σχέση με έναν άλλο άντρα και τέλος η μεγαλύτερη ηλικιακά γυναίκα του δείγματος, η οποία διανύει το ογδοηκοστό δεύτερο έτος του βίου της, έχει μείνει μόνη μετά το θάνατο του άντρα με τον οποίο συμβίωσε για πολλά χρόνια και, όπως λέει, διανύει την καλύτερη περίοδο της ζωής της, απολαμβάνοντας μικρές χαρές και την εκτίμηση των γύρων της.

Πίνακας 3

Σημερινή κατάσταση-προσδοκίες		
A/A	Ηλικία κατά τη λήψη της συνέντευξης	Σημερινή κατάσταση - προσδοκίες
Σ1	61	Επιθυμεί σχέση
Σ2	38	Είναι σε σχέση με προοπτική γάμου
Σ3	55	Είναι σε σχέση
Σ4	57	Επιθυμεί σχέση
Σ5	40	Δεν επιθυμεί σχέση
Σ6	56	Είναι σε σχέση
Σ7	48	Είναι σε σχέση
Σ8	55	Είναι σε δεύτερο γάμο
Σ9	82	Είναι μόνη μετά το θάνατο του συντρόφου
Σ10	54	Είναι σε σχέση

2.4. Ανάλυση δεδομένων

Σύμφωνα με την κοινωνιολογική θεώρηση η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν είναι ανεξάρτητη από το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εμφανίζεται. Η κοινωνία επηρεάζει όχι μόνο τον τρόπο που συνάπτουμε σχέσεις, την σεξουαλική μας συμπεριφορά, τους ερωτικούς ρόλους και την ανατροφή των παιδιών, αλλά και τα πιο απόκρυφα σημεία της προσωπικής μας ζωής. Ακόμα και οι σκέψεις, οι επιθυμίες και οι προσδοκίες μας, πράγματα που θεωρούνται αυστηρά προσωπικά, διαμορφώνονται από την κοινωνία και το γενικότερο πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ζούμε (Henslin, 2000).

Ο άνθρωπος ως υποκείμενο, σύμφωνα με την λακανική ψυχαναλυτική προσέγγιση, μεγαλώνει μέσα στον λόγο του Άλλου και κάποια σημαίνοντα, συχνά, παίζουν καθοριστικό ρόλο στη ζωή του. Έτσι, το σημαίνον «γάμος» φαίνεται να έχει ένα

ιδιαίτερο βάρος για τη γυναίκα, παρά τις εντυπωσιακές μεταβολές στο κοινωνικό πλαίσιο, που προέρχονται από τις αλλαγές στον κοινωνικό λόγο. Τα νεαρά κορίτσια, από πολύ μικρή ηλικία, έχουν ακούσματα για τον μελλοντικό τους γάμο, που τον προβάλλουν ως ένα γεγονός θετικό και δεδομένο. Ενδεικτικές για το πόσο σημαντικός θα πρέπει να είναι ο γάμος για το κορίτσι, είναι οι συνήθειες ευχές που του απευθύνονται, και προεξοφλούν την επιθυμία του, όπως: «*Με το καλό και νυφούλα*», «*στις χαρές σου*», εννοώντας τις χαρές της τελετής του γάμου ή η παρηγορητική φράση όταν το κοριτσάκι έχει χτυπήσει: «*Μέχρι να παντρευτείς, θα γιάνεις*».

Σήμερα η χειραφέτηση δίνει στη γυναίκα τη δυνατότητα να επιλέξει αν θα δουλέψει ή όχι, αν θα αποκτήσει παιδί, αν θα παντρευτεί και πότε θα γίνει αυτό. Στη ζωή της σημερινής γυναίκας ο γάμος εξακολουθεί να θεωρείται ένας σημαντικός σταθμός, παρά το ότι, η σταθερότητα του θεσμού φθίνει και αλλάζει μορφή, όπως επιβεβαιώνουν οι εξελίξεις στη νομοθεσία και οι ενδείξεις από τις στατιστικές που αφορούν τον αριθμό των γάμων και των διαζυγίων.

Ακολουθεί η παρουσίαση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν, ανά θεματικές ενότητες. Ένα μεγάλο μέρος των ενοτήτων αυτών περιλαμβάνει μικρότερα, ή μεγαλύτερα αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις των γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα. Κάποια αποσπάσματα είναι τόσο εύγλωττα από μόνα τους, που κάποιες φορές, η αναλυτική και ερμηνευτική συμμετοχή μας περιορίστηκε στην επιλογή τους και στην κατηγοριοποίησή τους.

Περίοδος πριν το γάμο

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που έδωσαν οι γυναίκες του δείγματος σχετικά με την περίοδο πριν από το γάμο τους, οκτώ από τις δέκα, ολοκληρώνοντας τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ακολούθησαν σπουδές σε άλλη πόλη από αυτήν της καταγωγής τους. Μία από τις οκτώ γεννήθηκε και σπούδασε στην Ιταλία. Στο τέλος των σπουδών της, γνωρίστηκε και παντρεύτηκε με έναν Έλληνα τελειόφοιτο τότε της Ιατρικής Σχολής.

Από το δείγμα των δέκα γυναικών, πέντε ήταν εκείνες που επέλεξαν να μην επιστρέψουν στην οικογένεια καταγωγής μετά την ολοκλήρωση των σπουδών, επιδιώκοντας την αυτονόμησή τους, και τρεις επέστρεψαν στην οικογένειά τους και

παρέμειναν σε αυτή μέχρι τον γάμο τους. Το θέμα της οριστικής απομάκρυνσής τους από τους γονείς δεν φαίνεται να τις προβλημάτισε. Μάλιστα μία εξ αυτών, προκειμένου να επιστρέψει στη βάση της το συντομότερο, ολοκλήρωσε την πρακτική εξάσκηση και την πτυχιακή εργασία της στο Ηράκλειο. Μία, χωρίς να έχει απομακρυνθεί από την οικογένειά της, παρακολούθησε μια ιδιωτική επαγγελματική σχολή και στη συνέχεια εργάστηκε. Τέλος μία γυναίκα πέρασε απευθείας στον γάμο σε ηλικία 18 ετών, ολοκληρώνοντας μόνο την βασική εκπαίδευση. *Πίνακας 1*

Διαπιστώνεται πως οι μισές από τις γυναίκες μπήκαν στο γάμο χωρίς να μεσολαβήσει περίοδος αυτόνομης ζωής.

Πέντε από αυτές ισχυρίστηκαν ότι μόνο μέσω του γάμου θα μπορούσαν να ζήσουν με τους άντρες που διατηρούσαν σχέση. Μία από αυτές λέει: *«Είχαμε ανάγκη, γιατί για πολλά χρόνια ζούσαμε χόρια. Θα έπρεπε να παντρευτούμε για να μείνουμε μαζί.»*^{Σ3} Για μία άλλη, η επισημοποίηση της τετράχρονης σχέσης της έγινε λόγω εγκυμοσύνης, η οποία έκαμψε την αντίσταση του άντρα. Παντρεύτηκαν και έτσι έμειναν μαζί. Ενώ για κάποια άλλη ο γάμος ήταν σκοπός ζωής για αυτήν όπως και για την οικογένειά της. Όπως χαρακτηριστικά λέει: *«Δέκα μέρες γνωριζόμασταν και είπε «θέλω να μιλήσω στους γονείς σου». Η μαμά μου με πίεζε μετά. Εντάξει είπα, ας γίνει. Ένας άνθρωπος μου αναλογεί!»*^{Σ6}

Οι μισές από τις γυναίκες του δείγματος, αν και είχαν κατακτήσει προσωπικούς στόχους, φαίνεται πως δεν ήταν σε θέση να υποστηρίξουν επιλογές που διαφοροποιούνταν από τις επιθυμίες της οικογένειας. Η στάση και οι πεποιθήσεις τους καθορίζονταν από τον λόγο της οικογένειας. Ο λόγος του περιβάλλοντος ήταν και δικός τους.

Γνωριμία-προσδοκίες

Όπως αφηγούνται οι γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα, όλες γνώρισαν τον μελλοντικό σύζυγό τους μέσα από το κοινωνικό τους δίκτυο. Αναγνωρίζουν ως δική τους επιθυμία τη σύναψη σχέσης. Μόνο σε μία περίπτωση η γυναίκα ισχυρίζεται πως η γνωριμία ήταν πρωτοβουλία συγγενών, που απευθύνθηκαν στην οικογένειά της. Εκείνη, για να σταματήσει την πίεση των γονέων, συναίνεσε στην επιθυμία τους να παντρευτεί, αφού, όπως λέει, ούτως ή άλλως ο γάμος ήταν στα σχέδια της. Λέει

χαρακτηριστικά: *«Δεν ήταν ότι τον γνώρισα εγώ, μου τον γνώρισαν. Κάποια ξαδέρφια μου πρωτομίλησαν στη μαμά μου για αυτόν και η μαμά μου με πίεζε μετά να γνωριστούμε. Είπα κι εγώ, εντάξει, ας γίνει.»*Σ6

Για δύο γυναίκες σημαντικό για την επιλογή τους ήταν η καλλιέργεια, η ευγένεια, και το κοινωνικό status του άντρα, στοιχεία που τον καθιστούσαν ξεχωριστό και διαφορετικό από τους άλλους. Για δύο άλλες η καλλιέργεια, η ευφυΐα ή το κύρος που πρόσδιδαν στον άντρα ήταν τα χαρακτηριστικά που τις γοήτευσαν. Σε μία άλλη περίπτωση, αυτό που την τράβηξε ήταν το πένθος που βίωνε εκείνος και που τον έκανε να φαίνεται στα μάτια της ελκυστικός και διαφορετικός από τους αυταρχικούς και επιβλητικούς αρσενικούς της οικογένειάς της. Τέλος, για μία δεκαπεντάχρονη κατά την γνωριμία, αυτό που κινητοποίησε το ενδιαφέρον της, όπως ισχυρίζεται, ήταν η εμφάνισή του.

Καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή δύο γυναικών, όπως αναδεικνύεται μέσα από το λόγο τους, ήταν αυτό που προσδοκούσαν οι άλλοι από αυτές. Χαρακτηριστικά μία από αυτές αναφέρει: *«Μου άρεσε, γιατί πληρούσε τις προϋποθέσεις που μου είχε θέσει η μαμούλα μου! Δεν ήμουν ερωτευμένη. Μου άρεσε όμως.»*Σ8

Το υποκείμενο, έχοντας ήδη διαμορφωμένο το φαντασιακό του με όσα εγγράφονται κατά τη διάρκεια της ζωής του, τη στιγμή της συνάντησης, επιλέγει ασυνείδητα. Η επιλογή αυτή, μεταξύ άλλων, καθορίζεται και από τον λόγο του περιβάλλοντος στο οποίο μεγάλωσε, καθώς επίσης και από τη θέση από την οποία ήδη λειτουργεί.

Το βήμα προς το γάμο

Μέσα από το αφήγημα των γυναικών βλέπουμε να αναδεικνύονται διαφορετικοί λόγοι που τις οδηγούν στον γάμο. Για έξι γυναίκες ο γάμος και η οικογένεια φάνταζαν ως φυσική και αδιαμφισβήτητη προοπτική της ζωής τους. Ισχυρίζονται πως ήταν δεδομένο για εκείνες. Για τρεις μάλιστα από αυτές ο πρώτος άντρας που γνώρισαν, ήταν και η μοναδική επιλογή που θέλησαν να έχουν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν: *«Τα καλά κορίτσια δεν πηγαίνουν με πολλούς άντρες, ο ένας ο μοναδικός θα έπρεπε να 'ναι ο σύζυγος... έτσι θα πρέπει να γίνει... δεν άφησα να περάσει από το μυαλό μου οτιδήποτε άλλο. Ήταν δεδομένο ότι ήταν αυτό.»*Σ3 *«Η πρώτη σχέση. Αυτόν γνώρισα, αυτόν πήρα.»*Σ7

Μία γυναίκα, αποφασίζει το γάμο γοητευμένη από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του συζύγου και ταυτίζεται με το status της κοινωνικής του θέσης. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια της: *«Τον είχα τοποθετήσει εγώ... ψηλά! Δε στεκόταν κανείς κοντά του! Ερχόμενη εδώ, και στην κοινωνία του, βρήκα τον εαυτό μου και τον καλλιέργησα κατόπιν. Μπήκα στην οικογένεια, με δέχτηκαν και μετά το διαζύγιο εγώ έμεινα στη θέση μου και είχα προστασία.»Σ9*

Τέλος μια άλλη γυναίκα, προβάλλει ως λόγο για να παντρευτεί, την επιθυμία της να αποκτήσει παιδιά. Λέει γι' αυτό: *«Ο γάμος ήταν μια αναγκαία συνθήκη να κάνω παιδιά. Η εγκυμοσύνη ήταν προϋπόθεση για να παντρευτούμε. Δεν είχα τα κότσια να κάνω παιδί εκτός γάμου. Ήθελα ένα πλαίσιο για τα παιδιά μου.»Σ3*

Η δημιουργία οικογένειας και ο ισόβιος γάμος ως πεπρωμένο της γυναίκας δεν αμφισβητείται στον λόγο της πλειοψηφίας των γυναικών. Φαίνεται ότι ο γάμος είναι μια κοινωνική επιταγή, ένα «πρέπει», που μετατρέπεται σε υποκειμενική επιθυμία για την πλειονότητα των υποκειμένων της έρευνας.

Δύο από τις γυναίκες διαφοροποιούνται. Φαίνεται το σημαντικό για εκείνες να είναι η σχέση καθεαυτή και όχι η νομική της κατοχύρωση. Όμως συναινούν στον γάμο, απαντώντας στο αίτημα και στην ανάγκη του συντρόφου τους, ο οποίος τον επιθυμεί. Συναινούν, για χάρη του. Στην αφήγησή τους λένε: *«Ποτέ δεν σκέφτηκα τον γάμο, ήθελα να είμαι ανεξάρτητη, φυσικά να κάνω παιδιά αλλά να μην παντρευτώ. Εμένα με ενδιαφέρει η σχέση και όχι ο γάμος.»Σ4, «Πολύ δυνατή σχέση και ο γάμος ήρθε ως φυσική κατάληξη. Ο Μ. ήθελε να κάνουμε ένα παιδάκι, εγώ δεν καιγόμουν αλλά λέγε, λέγε, λέω ας κάνουμε κι ένα παιδάκι! Ήρθε το παιδί, το γάμο τον κάναμε για να τον κάνουμε.»Σ10*

Η ζωή στο γάμο

Όλες οι γυναίκες, μιλώντας για τη ζωή τους μέσα στο γάμο, η κάθε μια με τον δικό της τρόπο, αναφέρονται σε ένα συναισθηματικό έλλειμμα που χαρακτήριζε τη σχέση με τον σύζυγο, έλλειμμα το οποίο φαίνεται να υπήρχε εξ αρχής. Όπως χαρακτηριστικά καταθέτουν δύο από αυτές: *«Ηξερα απόλυτα, στο βάθος, ότι δεν είναι ο άνθρωπος που μπορώ να στηριχτώ και πάντα φοβόμουν πότε θα σκάσει η βόμβα του*

συναισθηματικού ελλείμματος.»Σ4, «Δεν χωρίσαμε καθόλου, δεν κοιμηθήκαμε ποτέ χώρια, τα κάναμε όλα μαζί! Υπήρχε όμως μια ακίδα από κάτω! Το αλκοόλ!»Σ10

Η πλειονότητα των γυναικών του δείγματος αναφέρει πως, από την αρχή σχεδόν του έγγαμου βίου ή ακόμα και πριν από τον γάμο, η συναισθηματική επαφή και επικοινωνία στη σχέση δεν ήταν ικανοποιητική για τις ίδιες. Ένιωθαν ότι αυτό που είχαν δεν τους ήταν αρκετό. Μία ισχυρίζεται ότι αυτό που έλλειπε ήταν η επιβεβαίωση της δικής του επιθυμίας για εκείνη και αυτό που είχαν. Μια άλλη λέει για το ίδιο θέμα: «Ήταν στον κόσμο του. Ήμασταν νιόπαντροι και δεν κοιμόμασταν μαζί! Ήταν σαν να μην είχα σύντροφο.»Σ6 Επίσης, μία κατευνάζει τις αμφιβολίες της, μεταφράζοντας την επιθυμία του για σεξ ως επιθυμία για την ίδια. Λέει χαρακτηριστικά: «Δεν μου έλεγε το σ' αγαπώ αλλά με το σώμα του με άγγιζε και, αφού δεν μου λέγε το σ' αγαπώ, μου έλεγε το σε θέλω. Αυτό έσωζε την κατάσταση.»Σ4 Σε μία περίπτωση η σχέση έπαψε να είναι ικανοποιητική με τη μεσολάβηση του θανάτου του πρώτου παιδιού σε ηλικία δύομιση χρόνων όπου όπως χαρακτηριστικά αναφέρει τους άφησε μόνους. Η γυναίκα το αποδίδει στο ότι εκείνος κουράστηκε από αυτό το βίωμα και αποστασιοποιήθηκε. Η επιθυμία του άλλου είναι ένα ζητούμενο των γυναικών και η έλλειψή της δεν είναι κάτι που μπορεί να αγνοηθεί.

Δύο γυναίκες, από την αρχή της σχέσης, δέχονταν εκδηλώσεις έντονης ζήλιας από τον άντρα. Αρχικά, εξέλαβαν τη ζήλια ως εκδήλωση της επιθυμίας του, του έρωτά του για αυτές, σύντομα όμως εξελίχτηκε σε παρανοειδή συμπεριφορά, αφόρητο έλεγχο και χρήση σωματικής βίας όπως λένε: «Είχε πολλά νεύρα. Ζήλευε. Είχε σηκώνει χέρι πάνω μου. Ήθελε να με κάνει να νιώθω πάντα υπό και να με απομακρύνει από τους δικούς μου. Να είμαστε οι δυο μας, μακριά από όλο τον κόσμο. Έλεγα θα του περάσει... Δεν του περνούσε.»Σ5, «Είχαμε ζήλια και φασαρίες! Στην αρχή ήταν περιορισμένη, σιγά σιγά γινόταν αρρώστια! Σκηνές φρικτές! Πού πήγα, τι έκανα, αν βγήκα έξω από το σπίτι! Ζούσα σε μια κόλαση!» Σ7

Τρεις από τις δέκα γυναίκες διακρίνουν πως υπήρχαν ενδείξεις, τις οποίες όμως εκείνες, για δικούς τους λόγους, υποτιμούσαν. Μία αναφέρει: «Εβλεπα πράγματα, κάποιες φορές η συμπεριφορά του ήτανε πολύ άκυρη, αλλά κάπου τα στήριζα, πάντα τον δικαιολογούσα! Γενικώς ήταν απών! Δεν υπήρχε τίποτα μεταξύ μας!»Σ

Φαίνεται πως τα υποκείμενα, αν και «γνώριζαν», επέλεξαν ασυνείδητα να αγνοούν. Ο λόγος για το οποίο οδηγούνταν στη σχέση, η επένδυση δηλαδή στον γάμο,

υπερτερούσε των ενδείξεων που τις προβληματίζαν. Στην αφήγησή τους, έξι γυναίκες κάνουν λόγο για μια φανταστική κατασκευή, με την οποία επένδυναν τη συμβίωση, προκειμένου να είναι ευχαριστημένες. Λένε: *«Είχα φτιάξει πολλά πράγματα με την φαντασία μου. Πολλές φορές μας γοητεύει ένας άντρας και χτίζουμε πάρα πολλά πράγματα, φτιάχνουμε αυτό που θέλουμε και όταν, με το χρόνο... ωριμάζουμε, βλέπουμε ότι δεν είναι έτσι!»*Σ9, *«Εγώ σαν άνθρωπος είχα πάντα την τάση να φτιάχνω οικοδομήματα, καταστάσεις και να μπαίνω μέσα και να φροντίζω να είμαι ευχαριστημένη.»*Σ8

Έναρξη κρίσης

Για όλα τα ζευγάρια υπήρξε κομβικό σημείο η έλευση του παιδιού. Οι εννιά στις δέκα γυναίκες εντοπίζουν εκεί την έναρξη των προβλημάτων ανάμεσα στο ζευγάρι.

Τρεις γυναίκες υποστηρίζουν πως τα πράγματα είχαν δυσκολέψει ήδη με την εγκυμοσύνη. Μία εξ αυτών θεωρεί πως η δύσκολη εγκυμοσύνη που είχε, την εμπόδισε να έχει από κοντά τον σύζυγό της, με αποτέλεσμα εκείνος να στραφεί αλλού. Όπως λέει: *«Όταν έμεινα έγκυος, είχα μια δύσκολη εγκυμοσύνη, έμεινα στο κρεβάτι, δεν μπορούσα να πηγαиноέρχομαι μαζί του στο μαγαζί και να είμαι κοντά. Προφανώς, μπήκαν άλλα πράγματα στη μέση. Ήταν σαν να μην είχα σύντροφο.»*Σ6 Η δεύτερη αφηγείται ότι λίγο πριν τον τοκετό, ξαφνικά ο άντρας της εγκατέλειψε τις υποχρεώσεις του και μπάρκαρε στα καράβια αφήνοντάς την μόνη. Χαρακτηριστικά λέει: *«Έδειξε κακά στοιχεία μόλις παντρευτήκαμε. Μάλλον μόλις έμεινα έγκυος το πρώτο μου παιδί. Με άφησε κι έφυγε στα καράβια. Αρχισαν οι ευθύνες και δεν τις μπόρεσε!»*Σ7 Μία ακόμα υποστηρίζει ότι, αν και στην προοπτική της συνέχισης της εγκυμοσύνης, εκείνος τάχτηκε θετικά (ήταν σε σχέση μεταξύ τους), στην πορεία της, ήταν αδιάφορος για εκείνη, επικριτικός και απαξιωτικός. Στην αφήγησή της λέει: *«Μέχρι να γεννήσω, ήθελα απλά να φύγω!»*Σ2

Σε μία περίπτωση ο σύζυγος φάνηκε να κουράζεται, μετά την ασθένεια και το θάνατο του πρώτου τους παιδιού. Ο ερχομός αργότερα του δεύτερου, το οποίο επίσης είχε στην αρχή κάποια προβλήματα υγείας, είχε ως αποτέλεσμα την αποστασιοποίηση του από τη σχέση. Δύο γυναίκες διαπιστώνουν ότι η έλευση του παιδιού, δυσκόλεψε ακόμα περισσότερο την ήδη δύσκολη κατάσταση ανάμεσα στο ζευγάρι. Λένε για

αυτό: «Από την αρχή σχεδόν, από τη γέννηση της κόρης μας το '99, γίνανε πιο δύσκολα τα θέματα.»Σ4, «Γίναμε χάλια αφότου ήρθε το παιδί. Έχω ακούσει ότι ένα παιδί ή χωρίζει ή δένει ένα ζευγάρι! Εμάς μας χώρισε!»Σ5

Φαίνεται πως για την πλειονότητα του δείγματος, η απόκτηση τέκνου, γίνεται αντιληπτή ως ο δρόμος προς την συμπλήρωση της ιδανικής εικόνας μιας οικογένειας. Για μία μάλιστα γυναίκα, η τεκνοποίηση ήταν αυτοσκοπός και η επιλογή του συντρόφου εξυπηρετούσε αυτό το σκοπό. Αντιθέτως για δύο άλλες, το παιδί, δεν ήταν στις προτεραιότητές τους, χωρίς όμως να το απέκλειαν από τα μελλοντικά τους σχέδια, ενώ για μία τελευταία η γέννηση των δίδυμων παιδιών, της αποκάλυψε ότι μητρότητα δεν κάλυπτε τις γυναικείες αναζητήσεις της.

Αυσλειτουργία-κρίση

Σύμφωνα με τις αφηγήσεις, υπήρξε μία χρονική περίοδος μέσα στο γάμο, στην οποία τα υποκείμενα βίωναν εντάσεις και ένιωθαν ανησυχία, συντηρώντας μια κατάσταση επισφαλούς σταθερότητας.

Όλες οι γυναίκες αναφέρουν πως την περίοδο εκείνη ένιωθαν αδύναμες, ανεπιθύμητες, είχαν κακή διάθεση, χαμηλή αυτοεκτίμηση προβλήματα υγείας, απώλεια βάρους, ενώ συχνά αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις καθημερινές τους υποχρεώσεις. Αισθάνονταν αδύναμες και αναποτελεσματικές στο να διαχειριστούν την κατάσταση ενώ το κακό κλίμα οι αντιπαραθέσεις ή οι συγκρούσεις κυριαρχούσαν. Μία από αυτές αναφέρει: «*Η κατάσταση πήγαινε από το κακό στο χειρότερο. Ένιωθα πολύ αδύναμη να κάνω οτιδήποτε, σκουπίδι, πα-ρεί-σα-κτη και πάρα πολλές φορές ένοιωθα ότι η παρουσία μου και μόνο τον ενοχλούσε αφάνταστα. Ένοιωθα να απομακρύνεται συνεχώς κι εγώ να πέφτω. Είχα χάσει βάρος, την διάθεσή μου, δεν μπορούσα να ανταποκριθώ στα καθήκοντά μου...*»Σ3

Δύο από τις γυναίκες αναφέρουν ότι συχνά κατέφευγαν στους γιατρούς με συμπτώματα άσθματος ή καταβολής λόγω αυτής της κατάστασης. Η πλειοψηφία κατάλαβε εκ των υστέρων ότι βρίσκονταν σε μια καταθλιπτική φάση. Μία γυναίκα περιγράφει με παραστατικότητα την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει, ζώντας σε ένα καθεστώς ζήλιας και εκφοβισμού που ασκούσε ο σύζυγός της, ακόμα και όταν δεν βρισκόταν στο σπίτι λέγοντας: «*Ζούσα σε μια ΚΟΛΑΣΗ!! Σκηνές φρικτές! Μια*

*αρρωστημένη παθολογική ζήλια! Ένα μήνα είχα κλειστεί στο δωμάτιο μου. Ένα μαύρο χάλι το σπίτι μου, τα παιδιά παραμελημένα, εγώ ήθελα να κοιμάμαι συνέχεια. Έπαιρναν τηλέφωνο, δεν σήκωνα τίποτα! Ένα μήνα!»*Σ7 Μία ακόμα αναφέρεται στην δυσκολία της να φροντίσει και να χαρεί το μωρό της με τα παρακάτω λόγια: *«Εβλεπα το μωρό μου, στον καθρέφτη και έκλαιγα γιατί δεν μπορούσα να το χαρώ! Δεν μπορούσα να σηκώσω το σώμα μου, να ασχοληθώ μαζί του...»*Σ2

Τη δυσφορία διαδέχεται μια περίοδος διαπραγμάτευσης, στην οποία γίνεται προσπάθεια για επίλυση των προβλημάτων και ανάκτηση της ισορροπίας. Κάθε υποκείμενο επιστρατεύει τα μέσα που διαθέτει για αυτό το σκοπό. Στο δείγμα της έρευνας, οι έξι από τις δέκα γυναίκες νιώθοντας αδύναμες να διαχειριστούν το πρόβλημα, απευθύνονται σε ειδικό, προκειμένου να πάρουν στήριξη για να ξαναπροσπαθήσουν να βελτιώσουν την κατάσταση. Παρά τα προβλήματα δεν εγκαταλείπουν την προσπάθεια. Δύο γυναίκες περιγράφοντας την προσπάθειά τους λένε: *«Συνειδητοποιούσα ότι έφευγε και ένιωθα πολύ αδύναμη να κάνω οτιδήποτε. Ήθελα να τον κρατήσω. Ήταν η πρώτη φορά που ζήτησα βοήθεια ψυχολόγου για να δω τι θα μπορούσε να περισώσω.»*Σ3, *«Προσπάθησα να τον αλλάξω, μίλησα στους δικούς του, πήγαμε σε ψυχολόγο, πολλά προβλήματα. Σκηνές φρικτές! Κανένα ενδιαφέρον για τα παιδιά, όλο το ενδιαφέρον, πάνω μου!»*Σ7

Τέλος δύο γυναίκες, προκειμένου να πάρουν βοήθεια για να διαχειριστούν τα προβλήματα και να φέρουν μια ισορροπία στο γάμο τους, απευθύνθηκαν στον πατέρα τους, ζητώντας του να παρέμβει, προκειμένου να συνετίσει τον σύζυγο. Η μία εξ αυτών αφηγείται: *«Είχα μιλήσει στον πατέρα μου. Του είπα ότι δεν περνά καλά, ότι δεν τον έχω δικό μου, ότι δεν έχουμε σχέσεις καθόλου και θέλω να χωρίσω. Ο πατέρας μου δεν ήθελε να χωρίσω. Του μίλησε έντονα.»*Σ6

Η απόφαση

Σύμφωνα με τα λεγόμενα των δέκα γυναικών του δείγματος, μετά από δυσφορία χρόνων και πλήθος προσπαθειών, εκείνες, χωρίς καμιά εξαίρεση, ανέλαβαν την ευθύνη της απόφασης για τον χωρισμό.

Παρ' όλα όσα συνέβαιναν και αποτελούσαν την καθημερινότητα για χρόνια, η πλειονότητα των γυναικών φάνηκε ότι πήρε την απόφαση όταν η κατάσταση απογυμνώθηκε από κάθε επίφαση που συντηρούσε ένα φαίνεσθαι.

Για τις περισσότερες γυναίκες καθοριστικό για να παρθεί η απόφαση του χωρισμού, ήταν η αποκάλυψη της απουσίας της επιθυμίας του συζύγου για τις ίδιες ή η διαπίστωση πως η επιθυμία του, απευθύνεται αλλού. Μία από τις συμμετέχουσες λέει: *«Το κάλυπτε μέχρι που τον ξεμπρόστιασα! Πρότεινε να ζούμε μαζί σαν οικογένεια αρκεί να διατηρούσε την ερωμένη του! Τότε τον άφησα! Πήρα τα παιδιά και έφυγα.»*Σ3 Μια δεύτερη ομολογεί: *«Είχα μαραζώσει! Εγώ δεν αισθανόμουν κυρία τάδε... όταν ήξεραν όλοι ότι υπάρχει άλλη. Του είπα δε δικαιούσαι να έχεις δυο γυναίκες. Μου είπε είσαι αναξιοπρεπής! Αυτό ήταν! Την άλλη μέρα πήγαμε στο δικηγόρο. Ήξερα ότι εάν έμενα θα πέθαινα από μαρασμό!»*Σ9 Η σύμβαση ενός γάμου δεν αρκούσε.

Για μία άλλη γυναίκα υπήρχε ένας επιπλέον λόγος. Ο πατέρας της είχε ήδη πεθάνει και δεν δεσμευόταν στο αίτημά του πλέον. Όπως χαρακτηριστικά λέει: *«Ο πατέρας μου δεν ήθελε να χωρίσω. Του έκανα το χατίρι. Παρενεύει. Ζήσαμε λίγο τη... φυσιολογικότητα του γάμου. Μετά ξεκίνησαν τα ίδια. Ήταν αλλού. Τότε είχε πεθάνει ο μπαμπάς. Αποφάσισα το χωρισμό χωρίς πολλούς συναισθηματισμούς.»*Σ6

Δυο γυναίκες, παίρνουν την απόφαση όταν αντιλαμβάνονται ότι δεν είναι κάτι το ιδιαίτερο, το μοναδικό ως γυναίκες για τους συντρόφους τους. Η μία εξ αυτών λέει: *«Δεν ένοιωθα πια ότι θέλει εμένα. Ένοιωθα ότι ικανοποιεί μια ανάγκη του και αυτό με σκότωνε. Δεν είχα καμία όρεξη, ποτέ. Δεν είχα καμία σεξουαλική ευχαρίστηση και δεν είχα πλέον λόγους να παραμένω»*Σ4. *«Δεν άφησε κανένα περιθώριο. Είπε ότι δεν ταιριάζαμε ποτέ, ότι ζήσαμε συμβατικά, ότι δε με αγάπησε ποτέ. Μου το αποδόμησε τελείως! Δεν είχα πλέον λόγους να παραμένω.»*Σ4 Μία ακόμα διερωτώμενη για τα αισθήματά του αποκαλύπτει τα δικά του ζητούμενα. Λέει: *«Δεν ξέρω εάν με ήθελε στην πραγματικότητα. Δεν το έμαθα ποτέ! Όταν τον ρώτησα γιατί είναι μαζί μου, μου είπε γιατί είμαστε περίπου, περίπου, του ίδιου κοινωνικού επιπέδου και περίπου του ίδιου οικονομικού, γιατί είμαι μορφωμένη, ... πολύ καλή νοικοκυρά, εμφανίσιμη...!! Για μένα αυτό ήταν το τέλος. Αποφάσισα να απομακρυνθώ.»*Σ8 Το απογυμνωμένο από πλευράς του, στερεί κάθε δυνατότητα άλλης ερμηνείας ώστε να μπορεί να συνεχίσει. Δεν μπορούσε να συνεχίσει έτσι.

Για τις γυναίκες, φαίνεται να είναι πρωταρχικής σημασίας, η επιβεβαίωση της επιθυμίας του άλλου. Το να επιθυμούνται από τον άντρα ως η ξεχωριστή για αυτόν γυναίκα, είναι ένα ζητούμενο τους. Η έλλειψη της επιθυμίας του δεν είναι κάτι που μπορεί να αγνοηθεί.

Στην περίπτωση μίας ακόμα από τις δέκα συμμετέχουσες στην έρευνα, η δική της υποκειμενική μετακίνηση που έγινε μέσα από την προσωπική της ανάλυση και η έλλειψη του ενδιαφέροντός της ως γυναίκας για αυτόν, την έκανε να νιώθει αφόρητη τη συζυγική ζωή και το γάμο. Λέει για αυτό: *«Ασφυκτιούσα .Η αγάπη του για μένα δεν άξιζε. Δεν με έκανε να νοιώθω γυναίκα. Ο Κ είχε πλέον τελειώσει για μένα. Έβλεπα το σύμπτωμα που με κρατούσε μαζί του, να καταρρέει δεν είχα λόγο να είμαι πλέον μαζί του. Του ζήτησα τότε να χωρίσουμε.»Σ1*

Τέλος περιπτώσεις που βίωναν παθολογική ζήλια και βία εκ μέρους του συζύγου πήραν την απόφαση, όταν πλέον αυτό που ζούσαν είχε βγει έξω από τα στενά όρια του σπιτιού. Η δημοσιοποίηση δεν άφηνε περιθώρια για να συντηρηθεί η κατάσταση και να δικαιολογηθεί άλλο η παραμονή. Χαρακτηριστικά μία από τις γυναίκες λέει: *«Αποφάσισα να τον αφήσω, όταν άρχισε να σηκώνει χέρι! Με χτύπησε άσχημα! Νοσηλεύτηκα! Με κατατόπισε η αστυνομία. Ντρεπόμουν!!! Μετά το νοσοκομείο αποφασίζω να χωρίσω.»Σ7* Ενώ μία ακόμα μπροστά στη διαπίστωση του κινδύνου για το παιδί από την αυτοκαταστροφική εξάρτησή του συζύγου από το αλκοόλ και προκειμένου να περισώσει το παιδί και την ίδια από τις συνέπειες αναδιοργανώνεται και αποχωρεί.

Χωρισμός. Η επόμενη μέρα - συναισθήματα

Η «επόμενη μέρα» του χωρισμού, περιγράφεται από όλες, ως μέρα ανασφάλειας, μοναξιάς, πόνου, θλίψης, φόβου και αγωνίας. Για την πλειοψηφία των γυναικών, η ανάληψη της ευθύνης των παιδιών αποτελούσε παράγοντα που επέτεινε την ανασφάλεια τους, κυρίως την οικονομική η οποία αποτελούσε για εκείνες μία από τις σημαντικότερες δυσκολίες. Μία από αυτές λέει: *«Δεν μου ήταν εύκολο, ένιωσα φοβερή οικονομική ανασφάλεια, ένιωσα ξεκρέμαστη ... ενώ ήταν κάτι που το ήθελα!»Σ1*

Μετά την απόφαση για χωρισμό, πέντε γυναίκες παρέμειναν με τα παιδιά τους στη συζυγική κατοικία και αποχώρησε ο σύζυγος, ενώ οι υπόλοιπες πέντε απομακρύνθηκαν μαζί με τα παιδιά τους, προσπαθώντας να φτιάξουν ένα καινούργιο σπιτικό. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί, μια από τις συμμετέχουσες η οποία μετά το χωρισμό, αποχώρησε ο σύζυγος κι εκείνη παρέμεινε στο οικογενειακό του πλαίσιο με τα παιδιά και συμβίωσε για δεκαετίες με την πεθερά της, ως οικογένεια.

Για μία από τις γυναίκες, η ευθύνη και η στήριξη του παιδιού χωρίς την παρουσία του συζύγου, βιώθηκε ιδιαιτέρως επώδυνα λόγω της δύσκολης εφηβείας της κόρης της. Όπως αναφέρει στη διήγησή της: *«Ένοιωσα κούραση, ψυχολογική και σωματική, πολλές ευθύνες, έπρεπε να το οργανώνω μόνη μου! Πολλά χρήματα, πολύ κόπο, πολύ φροντίδα, έγνοια για το παιδί, ανησυχίες ...όλα αυτά! Ήταν όλα αυτά δικά μου. Ήταν επώδυνο!»*Σ6 Αντίθετα μία δεύτερη μετά το χωρισμό, ανακουφισμένη αφοσιώθηκε στον γιό της ο οποίος φαίνεται να παίρνει για εκείνη τη θέση του συντρόφου. Λέει χαρακτηριστικά: *«Όταν χώρισα ξαλάφρωσα. Ένοιωσα να φεύγει ένα βάρος από την πλάτη και τα πνευμόνια μου! Ένοιωσα ανακούφιση! Ήμουν μόνη, με το παιδί μου και κάναμε τα πάντα μαζί. Έκανα πράγματα με το παιδί (τον επτάχρονο τότε γιο της)που ο Ν(σύζυγος),δεν ήθελε.»*Σ5 Η πλειονότητα των γυναικών, παραπονιούνται ότι οι σύζυγοί τους ως πατέρες δεν στάθηκαν στον ρόλο τους απέναντι στα παιδιά τους και κάποιες εξ αυτών το αποδίδουν σε εγγενή αδυναμία τους να ανταποκριθούν.

Τρεις από τις συμμετέχουσες αναφέρουν πως υπέφεραν λόγω του αποχωρισμού. Λένε χαρακτηριστικά: *«Πληγώθηκα πάρα πολύ γιατί είχα ζήσει 18 χρόνια μαζί του. Τον είχα ερωτευτεί... Ένοιωσα προδοσία και απέραντο θυμό. Εκείνο το πεντάμηνο μετά το χωρισμό, υπέφερα πάρα πολύ. Είχα πόνο από την απώλεια του.»*Σ4

*«Έχασα τον κόσμο! Ήμασταν μαζί εικοσιένα χρόνια... πολλά! Πάρα πολλά!»*Σ10 Πέντε γυναίκες ισχυρίζονται ότι βίωναν μοναξιά. Χάνοντας την κοινωνική οντότητα του ζεύγους βρέθηκαν χωρίς κοινωνικό πλαίσιο. Μία εξ αυτών λέει: *«Όταν χώρισα βρέθηκα μόνη. Δεν μπορούσα να είμαι παρέα με τους φίλους που είχαμε πριν, γιατί οι γυναίκες με έβλεπαν σαν απειλή και οι άντρες σαν εύκολη λεία. Ζορίστηκα!»* Σ3

Μηχανισμοί ανασύστασης

Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των γυναικών του δείγματος, μετά το πρώτο διάστημα από τον χωρισμό, αρχίζουν να ανασυντάσσονται, ενώ παράλληλα ο αυτοσεβασμός

και η αυτοπεποίθησή τους τονώνονται. Κάθε μια έχει το δικό της χρόνο που κυμαίνεται από μήνες έως και επτά χρόνια. Στην προσπάθεια προσαρμογής στη νέα κατάσταση και ανάκτησης του εαυτού, επιστρατεύουν τα μέσα που διαθέτουν ή ανακαλύπτουν νέες πρακτικές.

Στη φάση αυτή έξι από τις δέκα συμμετέχουσες στην έρευνα, ήταν ήδη εργαζόμενες και οι υπόλοιπες τέσσερις άρχισαν να εργάζονται για πρώτη φορά, για να βιοποριστούν. Δύο γυναίκες προσπαθούν να επανακάμψουν επενδύοντας σε μια καινούργια σχέση, ευελπιστώντας σε συναισθηματική κάλυψη. Λίγο καιρό αργότερα τρεις ακόμα θα ξεκινήσουν νέα σχέση.

Για τρεις γυναίκες η επανεπένδυση στη γνώση, αποτελεί διέξοδο και εφόδιο μαζί, με τη μία εξ αυτών να προσανατολίζεται σε νέο γνωστικό αντικείμενο και να προσδιορίζεται εκ νέου επαγγελματικά μετά την ολοκλήρωση των σπουδών της. Λέει για αυτό: *«Μέσα από την προσωπική μου ανάλυση, άρχισα να ενδιαφέρομαι για την ψυχανάλυση και μέσα στο αδιέξοδο που ένοιωθα, δίνω κατατακτήριες στο τμήμα ψυχολογίας και ξεκινώ σπουδές όντας σε διάσταση με τον Κ.»*Σ1 Η δεύτερη αξιοποιεί για πρώτη φορά το πτυχίο της και βρίσκει δουλειά στο αντικείμενό της. Για δύο άλλες γυναίκες η εντατική εργασία είναι μια λύση προκειμένου να διαχειριστούν τη θλίψη που βίωναν εκείνη την περίοδο της ζωής τους.

Σε μία περίπτωση η γυναίκα, στην προσπάθειά της να επαναπροσδιοριστεί, δημιουργεί εκ νέου κοινωνικό περιβάλλον, απευθυνόμενη σε γυναίκες με κοινές εμπειρίες, και λίγο καιρό αργότερα ξαναπροσπαθεί για νέα σχέση. Ανακουφισμένη και ικανοποιημένη λέει: *«Ένοιωσα ότι ξαναγεννιόμουν. Ηρέμησα, χαλάρωσα, άρχισα να ασχολούμαι με άλλα πράγματα. Βρέθηκα με άλλες γυναίκες, μόνες με κοινές εμπειρίες και αρχίσαμε να κάνουμε παρέα. Άρχισα τα ταξίδια. Ήταν σαν να άνοιξα τα φτερά μου. Μου έδωσε μια ελευθερία, μου έδωσε μια αυτονομία, με έκανε να σταθώ στα πόδια μου»*Σ3. Τα ίδια συναισθήματα βιώνει μια ακόμα από τις συμμετέχουσες που διηγείται ότι προκειμένου να προστατευτεί από μια εκτός ορίων κατάσταση καταφεύγει σε ασφαλιστικά μέτρα έναντι του συζύγου. Μετά από αυτό καταφέρνει να ανασυγκροτηθεί όπως εξηγεί: *«Συνάντησα ανθρώπους που με βοηθήσανε! Βρήκα δουλειά, βρήκα σπίτι! Ένοιωσα πολύ δυνατή! Ένοιωθα ανάλαφρη! Είχα όρεξη και δύναμη! Δούλενα δύο δουλειές! Έτσι στάθηκα στα πόδια μου! Σκέφτομαι πως το έκανα εγώ αυτό το πράγμα!»*Σ7

Σε μια άλλη περίπτωση, η σχέση και η οικογένεια λειτουργεί με τη θέση του συντρόφου να καλύπτεται από την πεθερά της που ήταν το στήριγμα της για τριάντα χρόνια. Όπως λέει: « Είχα ανάγκη από μια μαμά εγώ(αναφέρεται στην πεθερά η οποία έμεινε κοντά της), είχε ανάγκη από μια κόρη. Δημιουργήσαμε ένα μεγάλο δεσμό. Είχαμε μια αγάπη, μια εκτίμηση, μια οικογένεια.»Σ9 Μια άλλη γυναίκα στηρίζεται από την ύπαρξη του γιού της (επτά ετών τότε). Όπως διηγείται: «Για μένα ο Μ(γιος) είναι όλη μου η ζωή. Εμείς οι δυο μεγαλώσαμε μαζί(εννοεί τον γιό της), κάναμε απίστευτα πράγματα μαζί, δεν μπορείς να φανταστείς! Έκανα τα πάντα! Τον Ν(τον σύζυγο), θα τον αγαπώ επειδή μου τον έδωσε(της έδωσε ένα παιδί)!»Σ5

Για την πλειοψηφία η περίοδος αυτή λειτούργησε ως κατάκτηση και βελτίωσε την αυτοπεποίθηση και την αυτοεικόνα τους. Ένοιωσαν ανακούφιση, ικανοποίηση και επαναπροσδιορίστηκαν.

Το διαζύγιο και η πατρική οικογένεια

Σημαντική δυσκολία για τις γυναίκες του δείγματος στάθηκε ο αντίκτυπος που φανταζόταν ότι θα είχε η απόφασή τους για το διαζύγιο στην πατρική οικογένεια. Αν και η απόφασή τους ήταν δεδομένη, ένιωθαν πως έπρεπε να τη στηρίξουν έναντι των γονιών τους και να απολογηθούν για αυτήν.

Δύο γυναίκες θεωρούν πως ο θάνατος των γονέων που είχε προηγηθεί της απόφασης διευκόλυνε την λήψη της αφού δεν χρειαζόταν να απολογηθούν για αυτήν όπως λέει εύστοχα μία εξ αυτών: «*Άρρησα πάρα πολύ να αποφασίσω να χωρίσω. Πρώτα πέθανε η μαμά μου, ο μπαμπάς μου και μετά χώρισα. Δεν χρειάστηκε να τους εξηγήσω!*»Σ5 Για δύο άλλες αντίθετα, ήταν ανακουφιστική και υποστηρικτική η κατανόηση της κατάστασης, που έδειξαν οι πατέρες τους. Μία εξ αυτών αναφέρει: «*Ευτυχώς ο μπαμπάς μου ήταν πολύ ανοικτό μυαλό και κατάλαβε, ότι πρέπει να χωρίσουμε. Ήδη μου είχε πει, «αν δεν μπορείς φύγε, μην ταλαιπωρείσαι.»*»Σ10

Για μία γυναίκα της ήταν πολύ δύσκολο να δημοσιοποιήσει τον χωρισμό της, και ιδιαίτερος να ενημερώσει την ηλικιωμένη μητέρα της για αυτό. Χαρακτηριστικά λέει: «*Με δυσκόλεψε πάρα πολύ να το μάθει η οικογένεια. Με δυσκόλεψε πάρα πάρα πολύ να το πω στη μητέρα μου(εμφανώς συγκινημένη), που έφυγε χωρίς να ξέρει ότι*

έχω χωρίσει. Με δυσκόλευε κοινωνικά να το πω. Υπήρχε ένα ταμπού στο να πω ότι είμαι χωρισμένη.»Σ1

Οι γονείς τεσσάρων γυναικών αντέδρασαν αρνητικά στο χωρισμό και χρειάστηκαν μεγάλο διάστημα για να προσαρμοστούν στην ιδέα. Μία εξ αυτών ομολογεί: «*Ο πατέρας μου δεν ήθελε ούτε να το ακούσει. Το διαζύγιο ήταν η αποτυχία της κόρης του. Τεράστια αποτυχία δική μου και κατά προέκταση δική του!»Σ4* Μία δεύτερη νιώθοντας ότι δεν κατάφερε να ικανοποιήσει την μητέρα της λέει: «*Τη μαμά μου την ενόχλησε το κοινωνικό. Πως θα αντιμετώπιζε τον κόσμο, τι θα 'κανε; Τα μάζεψε και έφυγε στην Αθήνα για μεγάλο χρονικό διάστημα και δεν μιλούσε σε κανένα μας... Με τη μαμά μου δεν τα κατάφερα!»Σ8*

Φαίνεται ότι ο γάμος παρά την δυνατότητα των επιλογών σήμερα, εξακολουθεί να αποτελεί μια αξιακή συνθήκη για την καταξίωση του κοινωνικού υποκειμένου και η οικογένεια καταγωγής του η οποία συνεχίζει να λειτουργεί ως φυσική και αδιαχώριστη προέκτασή του, έχει θέση σε αυτό. Μία από τις συμμετέχουσες το λέει χαρακτηριστικά: «*Πήρα διαζύγιο πολύ γρήγορα. Αυτό βοήθησε τους γονείς μου να το τακτοποιήσουν.»Σ4* Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τόσο ο γάμος όσο και το διαζύγιο είναι θέμα οικογενειακό και επηρεάζει τον βαθμό της κοινωνικής επιτυχίας και της πατρικής οικογένειας. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια μιας γυναίκα που το σκιαγραφούν: «*Ο μπαμπάς μου το πήρε τρομερά βαριά. Μου έλεγε, μου έκανε το μεγαλύτερο κακό που μπορούσε να μου κάνει κάποιος στη ζωή μου.»Σ4*

Διαζύγιο

Επτά από τα διαζύγια ήταν συναινετικά. Σε τρεις περιπτώσεις εξ αυτών, υπήρξε λύση του γάμου σε διάστημα μικρότερο του ενός μισή χρόνου από τον φυσικό χωρισμό(βλ. πίνακα 2 σελ.16). Σίγουρες πλέον ότι αυτό που είχαν φανταστεί είχε τελειώσει, το διαζύγιο αποτελούσε μια τυπική διευθέτηση για αυτές. Μία από τις γυναίκες λέει: «*Είχα πλέον την επιβεβαίωση του ότι απέτυχα στο κομμάτι του να έχω μια οικογένεια με σύζυγο. Όλο αυτό απέτυχε. Πήγα αμέσως για διαζύγιο. Χώρισα Γενάρη, στο δικηγόρο πήγα αρχές Μάρτη και γύρω στο Νοέμβριο βγήκε το διαζύγιο.»Σ3* Πέντε διαζύγια χρειάστηκαν τέσσερα με έξι χρόνια έως ότου ολοκληρωθούν.

Δύο γυναίκες ισχυρίζονται ότι υπήρξε μακρόχρονη δικαστική διαμάχη προκειμένου να έχουν το διαζύγιο εξ αιτίας της εκδικητικής διάθεσης του συζύγου απέναντί τους. Μία εξ αυτών λέει χαρακτηριστικά: *«Το διαζύγιο το τρέναρε περίπου 4 χρόνια. Εγώ ήθελα να ξεμπερδέψω, να ξεκαθαρίσω το ότι είμαι μόνη μου, έχω το παιδί μου... Την επιμέλεια την πήρα οριστικά πριν κάτι μήνες. Δεν βγήκε συναινετικά!»*Σ2

Για μία γυναίκα ο χωρισμός ήταν ιδιαίτερα επεισοδιακός. Επί δύο χρόνια βίωσε ένα καθεστώς απειλών και τρομοκρατίας όπου χρειάστηκε να επαλειφθεί η δικαιοσύνη. Όπως περιγράφει: *«Έξω από το σπίτι ερχόταν και με έβριζε...! Έβριζε τη μαμά μου, έβριζε τα παιδιά μου... τρελός...!! Ειδοποιούσαμε τους δικούς του, ερχόταν ο αδερφός του, τον έπαιρνε... ξανά τα ίδια! Είχα σοβαρά θέματα... και τότε αποφάσισα να πάω να του κάνω ασφαλιστικά μέτρα.»*Σ7

Σε μια περίπτωση το διαζύγιο βγήκε δέκα χρόνια μετά το χωρισμό, όπως αφηγείται η γυναίκα: *«Από το 2000 η σχέση δεν πήγαινε καλά, το 2003 ζήτησα το διαζύγιο που όμως εκείνος είχε αρνηθεί και το 13 το ζήτησε ο ίδιος όπου και το πήραμε. Μου ήταν δύσκολο.»*Σ1 Ακόμα μία γυναίκα πήρε το διαζύγιο έξι χρόνια αργότερα όπως είπε: *«Έξι χρόνια μετά το χωρισμό ζήτησα το διαζύγιο, επειδή ως μονογονεϊκή ίσως μετρούσε στον διορισμό μου, πράγμα που δεν ίσχυσε τελικά.»*Σ7 Φαίνεται πως οι γυναίκες αυτές συντηρούσαν κάτι μετά το χωρισμό. Τους αρκούσε η ανακούφιση από μια οδυνηρή καθημερινότητα χωρίς όμως να επιθυμούν και την οριστική λήξη. Έτσι το διαζύγιο δεν θεωρήθηκε σημαντικό αυτό καθαυτό.

Τέλος για μία γυναίκα, της οποίας η συμμετοχή στην έρευνα αποτελεί δείγμα μιας διαφορετικής γενιάς από την πλειοψηφία του δείγματος, αν και το διαζύγιο ήταν κοινή υπαιτιότητα χρειάστηκαν πέντε χρόνια λόγω διαδικασίας όπως λέει: *«Δεν ήθελε να χωρίσουμε. Την απόφαση την πήρα εγώ και βρήκα και το μάρτυρα εναντίον μου, γιατί ήταν κοινή υπαιτιότητα. Δεν πήγαινε κανείς να πει εναντίον μου! Βγήκε το διαζύγιο σε πέντε χρόνια.»*Σ9

Διαπιστώνεται επίσης ότι, αν και τον χωρισμό τον επιδίωξε το σύνολο του γυναικών του δείγματος, σύμφωνα με το λόγο τους, εν' τούτης σε δύο περιπτώσεις τη νομική λύση τη ζήτησαν οι άντρες. Φαίνεται ακόμα πως σε κάποιες περιπτώσεις η διατήρηση ενός τυπικού καθεστώτος γάμου, συντηρεί κάτι από τη σχέση για αυτές.

Παρούσα κατάσταση - Αναστοχασμός

Αν και στην περίοδο της απόφασης το αίσθημα της αποτυχίας είναι έντονο, λίγο καιρό μετά το χωρισμό ο αυτοσεβασμός και η αυτοπεποίθηση τονώνονται πολύ. Εκ των υστέρων, για την πλειοψηφία των γυναικών, ο χωρισμός θεωρήθηκε από τις ίδιες ως κατάκτηση και ως ευκαιρία αλλαγής και βελτίωσης του εαυτού. *«Είναι σαν να ξαναγεννήθηκα, σα να άνοιξα τα φτερά μου! Αν εξακολουθούσα να είμαι σε αυτό το γάμο δεν θα ήμουν αυτό που είμαι σήμερα.»*Σ3 Η εμπειρία του διαζυγίου θεωρείται από τις ίδιες κομβική, σημάδεψε τη ζωή τους και την πορεία της, ενώ άλλαξε τις ίδιες θετικά. Αποδίδουν στην ανατροπή του χωρισμού μεγαλύτερη επίπτωση στη ζωή τους από ότι στο γάμο. Αξίζει να δούμε αυτούσια τα λόγια των γυναικών:

*«Νοιώθω ανακούφιση που δεν είμαστε μαζί. Πλέον σέβομαι αρκετά τον εαυτό μου για να κάνω χοντρές υποχωρήσεις. Τώρα αντιλαμβάνομαι τη δύναμή μου, αλλά και τη δύναμη που είχα απέναντί του και δεν την αναγνώριζα!»*Σ1

*«Όλα αυτά με έκαναν πολύ δυνατή, ύψωσα ανάστημα. Οι φίλες μου δεν με αναγνωρίζουν! Λένε ότι επιτέλους ζύπνησα!»*Σ2

*«Τα ζητούμενα μου έχουν αλλάξει. Η πραγμάτωση ήταν ένα ζητούμενο πάντα στη ζωή μου. Αλλά το έφαχνα μαζί με τον άλλο. Έπρεπε να είμαι ερωτευμένη για να είμαι καλά, τώρα θέλω πραγμάτωση πέραν της σχέσης.»*Σ4

*«Όλα αυτά με έκαναν ανθεκτική. Όλο αυτό το πέρασμα της γνώσης με βοήθησε στη δουλειά μου να έχω την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη στον εαυτό μου σαν επαγγελματίας! Τώρα είμαι άλλος άνθρωπος! Διεκδικώ αυτό που θέλω και όταν δεν μου αρέσει κάτι το λέω!»*Σ6

*«Εάν δεν είχα περάσει αυτή τη διαδικασία, δεν θα ήμουν η ίδια. Έχω αλλάξει σαν άνθρωπος! Κατάφερα να δω καθαρά τι ζητάω από τις σχέσεις μου!»*Σ8

*«Γεννιέται από τη στάχτη του κανείς. Εγώ έζησα! Είχα ανάγκη και από άλλα πράγματα! Δεν στερήθηκα. Είπα στα παιδιά μου εύχομαι να μην αναγκαστείτε ποτέ να σκύψετε το κεφάλι και ότι και εάν συμβεί, τους αφήνω προίκα την αγάπη και την εκτίμηση που εισπράττω από τους γύρω.»*Σ9

«Μπορώ να πω με βεβαιότητα ότι υπάρχει η επόμενη μέρα και είναι πραγματικά πολύ όμορφη! Όταν έχω γέλιο, γλυκύτητα και ηρεμία τα υπόλοιπα μου φαίνονται εύκολα!»Σ10

Στο λόγο κάποιων γυναικών διαπιστώνεται να επαναλαμβάνεται η έννοια της αποτυχίας. Μια γυναίκα λέει χαρακτηριστικά: *«Είχα την επιβεβαίωση του ότι απέτυχα στο κομμάτι του να έχω μια οικογένεια με σύζυγο.»Σ3* Για μια δεύτερη είναι τόσο ισχυρή η αίσθηση αυτή, που παρά την εξέλιξή της δεν της επιτρέπει να μετακινηθεί από τη θέση της, όπως διακρίνεται από τα λόγια της: *«Αν γινόταν να επέστρεφα πίσω, δεν θα χώριζα. Θα τα διαχειριζόμουν με ένα άλλο τρόπο. Δεν έπρεπε να τον αφήσω να χαλάσει, έπρεπε να κάνω τα πάντα για να τον έχω καλά. Άφησα εγώ να χάσω πράγματα!»Σ6* Ενώ για μία άλλη, παρ' ότι είχε κατακτήσει προσωπικούς στόχους όπως σπουδές, καριέρα, μητρότητα, εκλαμβάνει την αποτυχία μέσα από το λόγο του πατέρα της. Όπως λέει: *«Ο πατέρας μου έλεγε πως το διαζύγιο ήταν η αποτυχία της κόρης του. Τεράστια αποτυχία δική μου και κατά προέκταση δική του!»Σ4*

Φαίνεται ότι αν και προσδίδουν στην εμπειρία του διαζυγίου την εξέλιξή τους και το αναγνωρίζουν ως ευκαιρία να αναπτύξουν πτυχές και ικανότητες του εαυτού τους που δεν γνώριζαν ότι διέθεταν, εν τούτοις αισθάνονται ότι απέτυχαν στο να διατηρήσουν ένα γάμο, κάτι το οποίο χρεώνονται. Δείχνει να εκλαμβάνεται από αυτές ως προσωπική υπόθεση της γυναίκας η διατήρηση του γάμου.

Μελλοντικοί στόχοι

Σύμφωνα με τα λεγόμενα των γυναικών, υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των μελλοντικών στόχων μεταξύ τους. Οι πέντε γυναίκες του δείγματος δηλώνουν ικανοποιημένες από τη διαδρομή τους και τον εαυτό τους. Διαπιστώνουν ότι μπορούν να είναι καλά και χωρίς το γάμο και επιθυμούν ένα σύντροφο για αυτή καθ αυτή τη σχέση πλέον. Μία λέει για αυτό: *«Νοιώθω πολύ καλά που είμαι μόνη μου! Πιθανόν να θέλω ένα σύντροφο να μοιράζομαι κάποιες καλές στιγμές, επιθυμώ μια συντροφικότητα. Αν δεν τα έχω δεν έχω λόγο να κάνω συμβιβασμό.»Σ1* Δύο εξ αυτών βιώνουν ήδη νέα σχέση και αυτό τους είναι αρκετό. Η μία λέει χαρακτηριστικά: *«Ξύπνησα ένα πρωί και ανακάλυψα ότι είμαστε με τον Σ δύο χρόνια μαζί. Είμαστε*

πολύ καλά! Μπορώ να πω με βεβαιότητα ότι υπάρχει η επόμενη μέρα και είναι πραγματικά πολύ όμορφη!»Σ10

Για μία γυναίκα η σχέση είναι απαραίτητη. Αποζητά την σταθερότητα την ασφάλεια και τη φροντίδα που πρόσδιδε στον γάμο. Υποστηρίζει ότι αν μπορούσε να επαναδιαπραγματευτεί το γάμο της, αυτή τη φορά, θα επέλεγε να τον συντηρήσει, θεωρώντας ότι έχασε οφέλη με τον χωρισμό. *«Έχω κουραστεί τόσα χρόνια που παλεύω μόνη. Αν γινόταν να επέστρεφα πίσω, δεν θα χώριζα. Θέλω να είμαι με έναν άνθρωπο. Δε θέλω να είμαι μόνη σε αυτή τη ζωή. Άφησα εγώ να χάσω πράγματα! Θέλω να μπορώ να φροντίζω πιο καλά τον εαυτό μου.»Σ6*

Από τις υπόλοιπες πέντε γυναίκες του δείγματος, μία εξ αυτών, προχώρησε ήδη σε δεύτερο γάμο. Ζει αυτό που ονειρευόταν όπως περιγράφει, ζει την ιδανική σχέση αυτό που αναζητούσε και στον πρώτο της γάμο. Χαρακτηριστικά περιγράφει: *«Παντρευτήκαμε με το Θ. Έχουμε μια βαθιά ερωτική σχέση! Μια σχέση τρυφερή που έχω κεντρικό ρόλο, είμαι απαραίτητη, αγαπητή, ξέρω πως δεν υπάρχει ο άλλος χωρίς εμένα, όπως δεν υπάρχω κι εγώ χωρίς τον άλλον.»Σ8* Για μία άλλη, ο γάμος και η απόκτηση δεύτερου παιδιού είναι στα άμεσα σχέδιά της. Προσδοκά μέσα από το γάμο, να μπει σε τάξη η ζωή της όπως λέει: *«Με τον Π είμαστε τώρα έξι χρόνια μαζί. Σκεφτόμαστε να προχωρήσουμε. Άλλοι φίλοι μου που έχουν χωρίσει, έχουν προχωρήσει. Προσπαθούμε να κλείσουμε το γάμο, σκεφτόμαστε και για άλλο παιδάκι. Θέλω να μπει η ζωή μου σε μια τάξη.»Σ2*

Εξαίρεση φαίνεται να αποτελεί μια γυναίκα η οποία δυσκολεύεται να δώσει νόημα σε ότι συμβαίνει στη ζωή της και να κάνει επιλογές. Νιώθει πλήρης με τον γιό της. *«Τα όνειρα είναι κάτι που μου λείπουν και το αποδίδω στο ότι με έμαθαν οι γονείς μου μόνο να δουλεύω. Τα τελευταία χρόνια ήμουν πάντα με τον γιο μου, ποτέ μόνη μου! Δεν τον έχω αφήσει ποτέ να κοιμηθεί αλλού, δεν τον έχω αφήσει ποτέ να βγω, δεν έχω ξενυχτήσει ποτέ στη ζωή μου! Ήθελα να είμαι καλή μάνα!»Σ5*

Τέλος ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση μιας γυναίκας ογδόντα δύο ετών σήμερα, η οποία μετά το χωρισμό και για τριάντα χρόνια συμβίωσε με τη μητέρα του πρώην συζύγου της, διατηρώντας παράλληλα προσωπική ζωή και απομακρύνθηκε από αυτήν όταν θέλησε να συμβιώσει με έναν νέο σύντροφο. Ικανοποιημένη, νιώθοντας πλήρης λέει: *«Είμαι καλύτερα από κάθε φορά! Ζω όπως θέλω και απολαμβάνω την κάθε στιγμή και το καθετί γύρω μου! Εισπράττω από τους γύρω μου*

αγάπη και εκτίμηση. Έχω κανονίσει όλους τους λογαριασμούς μου, οπότε, εάν πεθάνω τη νύχτα, είμαι καλά!»Σ9

ΜΕΡΟΣ Γ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Όλες σχεδόν οι συμμετέχουσες στην έρευνα, είναι γυναίκες οι οποίες μεγάλωσαν και γαλουχήθηκαν με τον κοινωνικό λόγο της εικοσαετίας μεταξύ του 1960 και του 1980 στην Ελλάδα. Την περίοδο αυτή μεγάλες τομές επιτελέστηκαν στην ελληνική κοινωνία τόσο σε πολιτισμικό, οικονομικό όσο και θεσμικό επίπεδο.

Στην πλειοψηφία τους είναι γυναίκες που είχαν σπουδάσει και είχαν απομακρυνθεί για αυτό προσωρινά από την οικογενειακή εστία. Παρά ταύτα για τις μισές από αυτές, το μέσο με το οποίο επιτελέστηκε η φυσική απομάκρυνση από την οικογένεια ήταν ο γάμος. Έτσι οι μισές από τις γυναίκες της έρευνας, δεν αποχωρίστηκαν από την οικογένεια καταγωγής και μπήκαν στο γάμο χωρίς να μεσολαβήσει περίοδος αυτόνομης ζωής.

Φαίνεται στο λόγο τους η δημιουργία οικογένειας και ο ισόβιος γάμος ως πεπρωμένο της γυναίκας να μην αμφισβητείται. Ο γάμος είναι μια κοινωνική επιταγή, ένα «πρέπει», που μετατρέπεται σε υποκειμενική επιθυμία. Δεν υποστηρίζουν επιλογές που διαφοροποιούνται από τις επιθυμίες της οικογένειας τους. Η στάση και οι πεποιθήσεις τους καθορίζονται από τον λόγο της οικογένειας. Ο λόγος του περιβάλλοντος είναι και δικός τους.

Τα κυρίαρχα μοντέλα κανονικότητας, σύμφωνα με τα οποία ο γάμος και η τεκνοποίηση «ολοκληρώνουν» τόσο γυναίκες όσο και άντρες, και τους αποδίδουν το κύρος των «φυσιολογικών, υπεύθυνων» ενήλικων ατόμων, ορίζουν τις επιλογές των υποκειμένων. Φαίνεται ο γάμος να βρίσκεται στην κορυφή της πυραμίδας των αξιών και των στόχων για την πλειοψηφία των γυναικών όπως επίσης συμπεραίνει, πρόσφατη έρευνα σε γυναίκες διαζευγμένες που ζούσαν στην Αθήνα (Κιντή, 2018), θεωρώντας τον ως αδιαμφισβήτητη επιλογή για την εξέλιξη της ζωής τους. Είναι για αυτές το μέσο που θα φέρει ασφάλεια, σταθερότητα, ευτυχία και κοινωνική καταξίωση. Όπως λέει ο Παπάνης (2013, σ.138-139), επιδιώκεται «ο καλά διαφυλαγμένος μύθος της συντροφικότητας και της οικογένειας, ως εκ των ων ουκ άνευ συνθήκη για προσωπική ευτυχία».

Η πλειονότητα των γυναικών του δείγματος αναφέρει πως, από την αρχή σχεδόν του έγγαμου βίου ή ακόμα και πριν από τον γάμο, η συναισθηματική επαφή και επικοινωνία στη σχέση δεν ήταν ικανοποιητική για τις ίδιες. Ένιωθαν ότι αυτό που είχαν δεν τους ήταν αρκετό. Όλες οι γυναίκες, μιλώντας για τη ζωή τους μέσα στο γάμο, η κάθε μια με τον δικό της τρόπο, αναφέρονται σε ένα συναισθηματικό ή επικοινωνιακό έλλειμμα που χαρακτήριζε τη σχέση με τον σύζυγο, έλλειμμα το οποίο φαίνεται να υπήρχε εξ αρχής. Αυτό συμφωνεί με άλλες έρευνες που δείχνουν πως ζευγάρια που έχουν χωρίσει, σε σύγκριση με ζευγάρια που διατηρούν το γάμο, αναφέρουν μειωμένα επίπεδα ποιότητας της σχέσης εξ αρχής. (Huston, Niehuis και Smith, 2001, Karney και Bradbury , 1995).

Τα υποκείμενα της έρευνας, αν και «γνώριζαν», επέλεξαν ασυνείδητα να αγνοούν. Ο λόγος για το οποίο οι γυναίκες οδηγούνταν στη σχέση, η επένδυση δηλαδή στον γάμο, υπερτερούσε των ενδείξεων που τις προβλημάτιζαν. Εξ' αιτίας της επιθυμίας τους να επιτύχει το εγχείρημα του γάμου και της οικογένειας, επινοούσαν και στήριζαν μια «κανονικότητα». Η πλειοψηφία του δείγματος, αντιλαμβάνεται την απόκτηση παιδιών, ως συμπλήρωση της ιδανικής εικόνας του γάμου.

Ο Blanchet (2014, σ. 184), αναφέρει ότι στις προηγούμενες γενεές το κοινωνικό καθήκον επέβαλλε στο ζευγάρι να κάνει παιδί για τη συνέχιση της οικογένειας και την εξασφάλιση εργατικών χεριών. Σήμερα όμως «από παιδί του κοινωνικού καθήκοντος, το παιδί, γίνεται παιδί της ατομικής μας επιθυμίας. Στην καινούρια τάξη πραγμάτων του παιδιού της επιθυμίας, η επιθυμία γίνεται καθήκον. Έχουμε καθήκον να επιθυμούμε το παιδί που θα κάνουμε και να κάνουμε μόνο το παιδί που επιθυμούμε». Στο δείγμα μας η έλευση του παιδιού υπήρξε κομβικό σημείο για τον γάμο. Οι εννιά στις δέκα γυναίκες εντοπίζουν τότε την έναρξη των προβλημάτων ανάμεσα στο ζευγάρι. Φαίνεται το παιδί να λειτούργησε ως καταλύτης για να αναδυθούν υποβόσκοντα προβλήματα . Σύμφωνα με τα λόγια τους αν και η έλευση του παιδιού ήταν υπερεπενδυμένη, μπροστά στο πραγματικό των αναγκών του και των υποχρεώσεων απέναντι του, η πλειοψηφία των πατεράδων δεν ανταποκρίθηκε στον πατρικό ρόλο. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Blanchet (2014, σ. 186), «ο πραγματικός πατέρας» όπως άλλωστε και «η πραγματική μητέρα» δεν είναι ένας «κατά φύση» πατέρας και μητέρα. Δεν υπάρχει καμία υπερβατικότητα που να ορίζει μία «εκ φύσεως» μητέρα και εννοείται και πατέρα. Ο γονιός είναι μια πολιτισμική ιδιότητα. Όπως και η οικογένεια, συνιστά μια κοινωνική σύμβαση μια κοινωνική

κατασκευή. «Κάθε κοινωνία επικαλείται μια τέτοια υπερβατικότητα και την κατασκευάζει προκειμένου ακριβώς να καλύψει την τρύπα της απουσίας της»(Blanchet, 2014, σ.186). Στο πραγματικό της απουσίας του πατέρα όμως, παρουσιάζεται μια ρωγμή στη φαντασιακή κατασκευή της γυναίκας. Η γυναίκα βρίσκεται μπροστά στο αδύνατο του άντρα τον οποίο αποδομεί. Στα μάτια της κρίνεται πλέον ανεπαρκής. Σύμφωνα με την Βεργέτη (2009, σ.79-80), η Kessler, αναφέρεται χαρακτηριστικά μιλώντας για απογύμνωση της φαντασιωτικής αντίληψης του άλλου.

Παρά τα εμφανή πλέον προβλήματα, οι γυναίκες, δεν εγκαταλείπουν την προσπάθεια προκειμένου να συντηρήσουν το φαινομενικά καλώς έχειν της σχέσης. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, υπήρξε μία χρονική περίοδος, κατά την οποία βίωναν εντάσεις και ένιωθαν ανησυχία, συντηρώντας όμως μια κατάσταση επισφαλούς σταθερότητας. Η φάση αυτή, χαρακτηρίζεται από έλλειψη ικανοποίησης, μοναξιά, θυμό και απογοήτευση. Τα συναισθήματα αυτά συχνά εκδηλώνονταν με ποικιλία σωματοποιημένων συμπτωμάτων, χαμηλή αυτοεκτίμηση, ακόμα και κατάθλιψη. Τα παραπάνω οδήγησαν την πλειονότητα του δείγματός μας να ζητήσει βοήθεια από ειδικό. Μελέτες δείχνουν ότι, για χρόνια πριν από την διάλυση του γάμου, παρατηρείται έκπτωση στην ποιότητα της σχέσης του ζευγαριού, η οποία χαρακτηρίζεται από αργή αλλά σταθερή μείωση της επικοινωνίας, που συνοδεύεται από δυσφορία, αίσθημα μοναξιάς και δυστυχίας, και κλιμακωτές συγκρούσεις (Emery, 2012, Kitson, 1992). Άλλες έρευνες στο πεδίο, επιβεβαιώνουν τη σχέση μεταξύ της έλλειψης ικανοποίησης των συζύγων στο γάμο, με την εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων ή και κατάθλιψης (Πατεράκη και Ρούσση, 2011). Επίσης επισημαίνουν πως η ποιότητα της σχέσης πριν από τη θεσμική της ακύρωση ακολουθεί μια συγκεκριμένη πορεία για να φτάσει στην οριστική της λύση (Duck και Wood, 2006).

Μετά από δυσφορία χρόνων και πλήθος προσπαθειών όλες οι γυναίκες του δείγματός μας χωρίς καμιά εξαίρεση, ανέλαβαν την ευθύνη της απόφασης για τον χωρισμό. Πρόσφατη έρευνα σε γυναίκες διαζευγμένες που ζούσαν στην Αθήνα κατέδειξε ότι, αν και ο γάμος και η οικογένεια αρχικά βρίσκονταν στην κορυφή των προτεραιοτήτων και επιδιώξεών τους, τελικά στην πλειοψηφία τους, εκείνες πήραν την απόφαση για διαζύγιο και η βασική αιτία για αυτό ήταν η συναισθηματική απομάκρυνση του ζευγαριού (Κιντή, 2018). Μελέτες δείχνουν ότι, αν και οι γυναίκες

φαίνεται να υποφέρουν από το επικείμενο τέλος του γάμου ήδη από τα προηγούμενα χρόνια, αφού δεχτούν ότι οι προσπάθειές τους είναι μάταιες, έχουν περισσότερες πιθανότητες εκείνες να ξεκινήσουν το διαζύγιο (Brinig και Allen, 2000, Kalmijn και Poortman, 2006).

Η απόφαση χωρισμού λαμβάνεται από τη γυναίκα, όταν η επίφαση που συγκρατούσε τη σχέση καταρρέει. Εκ των υστέρων, όλες νοηματοδοτούν μια στιγμή, κατά την οποία λαμβάνουν την απόφαση να χωρίσουν, ως κομβική. Είναι η στιγμή της κατάρρευσης της επίφασης. Τότε μπροστά στην αποκάλυψη, το υποκείμενο μη μπορώντας να το αγνοήσει άλλο, αναγκαστικά παίρνει θέση. Μέσα από τα λόγια τους φαίνεται ότι, για την πλειοψηφία του δείγματος, καθοριστικό σημείο για την απόφαση ήταν η συνειδητοποίηση ότι, ως γυναίκες, δεν ήταν το αντικείμενο της επιθυμίας του συζύγου τους. Η ανατροπή της θέσης που πίστευαν ότι κατείχαν στην επιθυμία του, ενείχε μεγάλο συναισθηματικό κόστος για αυτές. Μετά από αυτό, παρά τον πόνο, την αγωνία και την ανασφάλεια για τις απαιτήσεις της νέας κατάστασης, αρνούνται κάθε συμβιβασμό και αποχωρούν.

Η «επόμενη μέρα» του χωρισμού, περιγράφεται από όλες, ως μέρα ανασφάλειας, μοναξιάς, πόνου, θλίψης, φόβου, θυμού. Για την πλειοψηφία των γυναικών του δείγματος, η ανάληψη της ευθύνης των παιδιών αποτελούσε παράγοντα που επέτεινε την ανασφάλεια τους, κυρίως την οικονομική. Αυτό επισημαίνεται και σε άλλες μελέτες (Leopold και Kalmijn 2016, Dykstra και Fokkema 2007, Leopold, 2018). Έρευνες στο πεδίο, επισημαίνουν πως η περίοδος μετά τον χωρισμό, είναι μια κατάσταση ιδιαιτέρως επώδυνη, της τάξεως του πένθους, που το υποκείμενο καλείται να ανταπεξέλθει συναισθηματικά και πρακτικά σε μια σειρά μεταβολών που σχετίζονται με τον τρόπο ζωής, με το κοινωνικό περιβάλλον, την οικονομική κατάσταση, την αλλαγή κατοικίας, σχολείου, κ.α. (Gove και Shin, 1989).

Σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους, στην πλειονότητά τους μετά το πρώτο διάστημα από την απομάκρυνση, αρχίζουν να ανασυντάσσονται. Όλες οι γυναίκες του δείγματος λένε πως ένοιωσαν να ανακτούν την αξιοπρέπεια τους και να επαναπροσδιορίζονται. Αν και στην περίοδο της απόφασης το αίσθημα της αναξιοότητας και της αποτυχίας είναι έντονο, λίγο καιρό μετά το χωρισμό ο αυτοσεβασμός και η αυτοπεποίθηση τονώνονται πολύ. Εκ των υστέρων, για την πλειοψηφία των γυναικών, ο χωρισμός θεωρήθηκε από τις ίδιες ως κατάκτηση και ως ευκαιρία αλλαγής και βελτίωσης του

εαυτού. Ευρήματα άλλων ερευνών, σχετικά με τις επιπτώσεις της διάλυσης του γάμου, διαπιστώνουν ότι, μετά τα δύο με τρία πρώτα χρόνια του χωρισμού, οι δυσκολίες για τις γυναίκες, υποχωρούν σε μεγάλο βαθμό (Amato και Rogers, 1997, Wolcott και Hughes, 1999). Ωστόσο, οι υπάρχουσες μελέτες των αποτελεσμάτων του διαζυγίου, για τους ενήλικες έχουν επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο σε ένα μόνο αποτέλεσμα ή σε ένα σύνολο αποτελεσμάτων σε έναν τομέα που συνήθως σχετίζεται με την οικονομική ευημερία ή την υγεία. Οι μελέτες που αφορούν σε δύο ή περισσότερους τομείς είναι σπάνιες.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα αυτή, είναι η σημαντική δυσκολία που είχαν εξ αιτίας του αντίκτυπου που φαντάζονταν ότι θα είχε η απόφασή τους για το διαζύγιο, στην πατρική οικογένεια. Αν και η απόφασή τους ήταν δεδομένη, ένιωθαν πως έπρεπε να τη στηρίξουν έναντι των γονιών τους, να απολογηθούν για αυτήν. Φαίνεται ότι, τα υποκείμενα της έρευνας δεν έχουν χειραφετηθεί και ότι η οικογένεια καταγωγής τους, παραμένει η φυσική και αδιαχώριστη προέκτασή τους. Παρά ότι προσδίδουν στην εμπειρία του διαζυγίου την εξέλιξή τους και το αναγνωρίζουν ως ευκαιρία ανάπτυξης πτυχών και ικανοτήτων του εαυτού τους που δεν γνώριζαν ότι διέθεταν, εν τούτοις αισθάνονται ότι απέτυχαν στο να διατηρήσουν ένα γάμο, κάτι το οποίο χρεώνονται. Φαίνεται ότι εκλαμβάνουν ως προσωπική υπόθεση της γυναίκας τη διατήρηση του γάμου.

Ο γάμος φαίνεται να συνεχίζει να θεωρείται ως σημαντικός παράγοντας για την επίτευξη της προσωπικής επιτυχίας και ευτυχίας του υποκειμένου παρά το ότι η εποχή μας δίνει δυνατότητες και άλλων επιλογών στη γυναίκα. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τόσο ο γάμος όσο και το διαζύγιο είναι θέμα οικογενειακό και επηρεάζει τον βαθμό της κοινωνικής επιτυχίας και της πατρικής οικογένειας. Αυτό μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι, παρά την σημαντικότερη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων στις μέρες μας, το διαζύγιο παραμένει ταμπού στην ελληνική κοινωνία.

Παρατηρείται ότι, αν και τον χωρισμό, σύμφωνα με το λόγο τους, τον επιδίωξε το σύνολο του γυναικών του δείγματος, εν' τούτης σε δύο περιπτώσεις τη νομική λύση τη ζήτησαν οι άντρες. Διαπιστώνεται να μεσολαβεί σημαντικός χρόνος μεταξύ της φυσικής απομάκρυνσης του ζευγαριού και της νομικής λύσης του γάμου. Στην πλειονότητα των γυναικών της μελέτης, η περίοδος της διάστασης διήρκεσε τέσσερα έως και έξι χρόνια. Για τρεις γυναίκες η απομάκρυνση από μια οδυνηρή

καθημερινότητα ήταν ανακουφιστική και αυτό τους ήταν αρκετό. Το διαζύγιο δεν θεωρήθηκε σημαντικό αυτό καθαυτό. Φαίνεται πως σε κάποιες περιπτώσεις η διατήρηση ενός τυπικού καθεστώτος γάμου, συντηρεί κάτι από τη σχέση για αυτές.

Οι πέντε γυναίκες του δείγματος δηλώνουν ικανοποιημένες από τη διαδρομή τους και διαπιστώνουν ότι μπορούν να είναι καλά και χωρίς το γάμο, ενώ επιθυμούν ένα σύντροφο για αυτή καθ' αυτή τη σχέση πλέον. Για τρεις άλλες ο γάμος είναι απαραίτητος είτε ως πρακτική είτε ως στόχος για να πορευτούν στη ζωή τους. Για την πλειονότητα των υποκειμένων της μελέτης, ο άλλος εξακολουθεί να αποτελεί ένα ζητούμενο στη ζωή τους. Εξάιρεση φαίνεται να αποτελεί μία περίπτωση η οποία στο κενό της απουσίας του παρτενέρ τοποθετεί τον γιο της.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει μία γυναίκα η οποία μετά το χωρισμό και για τριάντα χρόνια συμβίωσε με τη μητέρα του πρώην συζύγου της, διατηρώντας παράλληλα προσωπική ζωή και απομακρύνθηκε από αυτήν για να συμβιώσει με έναν νέο σύντροφο. Καθώς διανύει το ογδοηκοστό δεύτερο έτος της ηλικίας της, καταθέτει πως νιώθει πληρότητα και ικανοποίηση από τη ζωή και τις επιλογές της, ζώντας πλέον μόνη και απολαμβάνοντας τη μοναχικότητά της.

Εν κατακλείδι, για την πλειοψηφία των γυναικών της έρευνάς μας, η εμπειρία του διαζυγίου αν και ιδιαίτερα οδυνηρή νοηματοδοτείται εκ των υστέρων, από τις ίδιες, ως τομή στη ζωή τους, ως κατάκτηση και ως ευκαιρία αλλαγής και εξέλιξης του εαυτού. Φαίνεται να είναι μια πράξη κοινωνικής χειραφέτησης για εκείνες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεργέτη, Α., 2009. *Κοινωνική Εργασία με οικογένειες σε κρίση*. Αθήνα: Τόπος.
- Γεώργας, Δ., 1990. *Οικογενειακές αξίες στη σύγχρονη εποχή*. στο Καλατζή-Ασίζι, Α., Παρίτσης, Ν., *Οικογένεια Ψυχοκοινωνικές-Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκιζέλης, Γ., Καυταντζόγλου, Ρ., Τεπέρογλου, Α., Φίλιας, Β., 1984. *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής κοινωνίας. Μεταβαλλόμενα σχήματα*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Coontz, S., 2008. *Η ιστορία του γάμου, Από την υποταγή στην οικειότητα ή πως η αγάπη νίκησε το γάμο*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Εμμανουήλ, Δ., 2015. *Κοινωνικές όψεις της πρόσβασης στην ιδιόκτητη κατοικία*. Στο Μαλούτα, Θ., Σπυρέλλης, Σ., (επιμ) *Κοινωνικός άτλαντας της Αθήνας*. Διαθέσιμο στο <http://www.athenssocialatlas.gr/>
- Θανοπούλου, Μ., 2015. *Η ποιοτική Συνέντευξη. Ένα ευαίσθητο προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας*. Στο Φελλάς, Κ.Ν., Μπαλούρδος, Δ., *Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κιντή, Κ., 2018. *Το βίωμα του διαζυγίου ως μεταβατική εμπειρία και τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των διαζευγμένων γυναικών της πόλης*. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., 1995. *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., 2010. *Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα*. Εγκέφαλος, τ.47 σ.55-66.
- Μουσούρου, Λ., 2005. *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μουσούρου, Μ., Στρατηγάκη, Μ., (επιμ), 2004. *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής, Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Πατεράκη, Ε., Ρούσση, Π., 2011. *Η σχέση ανάμεσα στην ικανοποίηση από τον γάμο και στην κατάθλιψη: Ο ρόλος της κοινωνικής υποστήριξης στο ελληνικό πλαίσιο*. Hellenic journal of Psychology, vol.8:146-167.

Συμεωνίδου, Χ., 2001. Έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε., Ακροβατούμε μεταξύ του μοντέρνου και του παραδοσιακού τύπου φαμίλιας χωρίς να καταφέρνουμε να βρούμε τη χρυσή τομή. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 8 Απρ. σ.66-67.

Συμεωνίδου, Χ., 2002. *Γάμος-Διαζύγιο, Συμβίωση-Χωρισμός στην Ελλάδα: Αποτελέσματα Έρευνας*. Στο Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., (επιμ.), *Οικογένειες και Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και προκλήσεις στον εικοστό πρώτο αιώνα*. σ.115-130, Αθήνα: Gutenberg.

Τσιώλης, Γ., 2004. *Μέθοδοι και Τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Φρόυντ, Σ., 1997. *Νέα σειρά των παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση*. Αθήνα: Επίκουρος.

Χατζηχρήστου, Χ., 1999. *Ο χωρισμός των γονιών, το διαζύγιο και τα παιδιά*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Amato, P., & Rogers, S., 1997. *A longitudinal study of marital problems and subsequent divorce*. Journal of marriage and the family. vol 59 pp.612-624.

Bogolub, E.B., 1997. *Divorce*. The Social Work Reference Library CD-ROM, U.S.A.:NASW Press. Στο Βεργέτη, Α., 2006. *Κοινωνική Εργασία με οικογένειες σε κρίση*. Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή.

Coonts, R., & M., Sacks, A., 1985. *The need for Crisis Intervention during marital separation*. Social Work Journal of National Association of Social Workers, U.S.A., vol 30, n2, pp.146-150.

Colan, N., 1978. *Treatment in Crisis Situation*. New York: The Free Press

Colan, N., 1986. *Crisis Theory*. Στο: Tur, F., (sn.), *Social Work Treatment*, New York: The Free Press, pp.296-340

Gove W.R., & Shin H.C., 1989. *The psychological well-being of divorced and widowed men and woman*. Journal of Family Issues, 10, pp.122-144.

Karney B., & Bradbury T., 1995. *The longitudinal course of marital quality and stability: a review of theory, method and research*. Psychological Bulletin, vol. 118, no. 1-3. pp.3-34.

Kessler, S., 1975. *The American way of divorce, Prescription for change*. Chicago: Nelson Hall

Leopold, T., 2018. *Gender Differences in the Consequences of Divorce: A Study of Multiple Outcomes*. Διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.1007/s13524-018-0667.6>.

Prince, S.J., McKerny, P.C., 1988. *Divorce*. London: Sage Publication, Inc.

Wiseman, Rena, S., 1975. *Crisis theory and the process of divorce*. Social Casework, vol 56, pp.205-212.

Wolcott, I., & Hughes, J., 1999. *Towards understanding the reasons for divorce*. Australian Institute of Family Studies.